

Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας

—Λίνα Λούβη

Όταν λίγο πριν από τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920, ο Γεώργιος Βλάχος επιχειρηματολόγησε από τις στήλες της *Καθημερινής* (15 Οκτωβρίου) υπέρ της «μικράς και εντίμου Ελλάδος», υποστήριζε πως «την καλήν εποχήν όπου τα σύνορα μας ήσαν στενά [...] η αγάπη των Ελλήνων προς την Ελλάδα [ήταν] απέραντος». Ενδεχομένως ο Γ.Α.Β. αγνοούσε, ή μάλλον παρέβλεπε, το γεγονός ότι οι Έλληνες, τουλάχιστον ως τη συγκρότηση της αντιβενιζελικής παράταξης, ουδέποτε αγάπησαν τη μικρή και «ασφυκτιώσα» μέσα στα σύνορα της Ελλάδα. Η Μεγάλη Ιδέα, αυτός ο ασαφής και πολυσήμαντος όρος, σήμαινε πρώτα απ' όλα την εδαφική επέκταση και την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών. Από την ίδρυση του το ελληνικό βασίλειο προσπάθησε να διεκδικήσει τα νεφελώδη «ιστορικά του όρια», ενώ παράλληλα η Μεγάλη Ιδέα γινόταν συνώνυμη, αφενός μεν με τον εκπολιτιστικό ρόλο των Ελλήνων στην Ανατολή, αφετέρου δε με την πρόοδο και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, έννοιες που παρέπεμπαν αυτόματα στον εκδυτικισμό της.

Με την είσοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της χώρας, τα μεγαλοϊδεατικά οράματα των Ελλήνων απέκτησαν έναν ορθολογικότερο προσανατολισμό. Μετά τις ανεπιτυχείς απόπειρες για την πραγματοποίηση των εθνικών πόθων και τις ιδεολογικές εξάρσεις, που έφθαναν ακόμη και στην ανασύσταση ή συγκρότηση αυτοκρατοριών, οι τύχες του ελληνισμού ταυτίστηκαν, απαρέγκλιτα πλέον, με το έθνος-κράτος. Η Ελλάδα, από τις παραμονές κιάλας των Βαλκανικών Πολέμων, είχε γίνει το μοναδικό σημείο αναφοράς για όλους τους Έλληνες. Ο Βενιζέλος από πολύ νωρίς κατάφερε να συνδέσει τη Μεγάλη Ιδέα με ολόκληρο το οικοδόμημα της πολιτικής του φιλοσοφίας, δίνοντας της συγκεκριμένο περιεχόμενο. Το αδύναμο, κατά το 19ο αιώνα, σκέλος της, ο εκσυγχρονισμός και η πρόοδος, έγιναν τώρα η κινητήρια δύναμη της. Στόχος της

— Η Λίνα Λούβη είναι επίκουρη καθηγήτρια Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

βενιζελικής πολιτικής ήταν η δημιουργία ενός σύγχρονου, οικονομικά εύρωστου και γεωγραφικά διευρυμένου κράτους που θα μπορούσε να ενταχθεί ισότιμα στο δυτικό κόσμο. Ο βενιζελικός μεγαλοϊδεατισμός μέσα από την προσάρτηση περιοχών, στις οποίες υπήρχαν εθνοτικά ερείσματα, στόχευε στη δημιουργία μιας «μεγάλης Ελλάδας», πλούσιας και ισχυρής, αλλά και στη δημιουργία προϋποθέσεων για τη δυτικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας. Από εδώ και στο εξής η Μεγάλη Ιδέα, θα γίνει περισσότερο μια υπόθεση της αστικής τάξης, την οποία δεν «οιστρηλατούσε» πλέον ο μύθος του μαρμαρωμένου βασιλιά όσο η ιδέα ότι έπρεπε η Ελλάδα «να παύσει να είναι ψωροκώστανα»¹.

Μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα οι παραπάνω στόχοι, σχεδόν, επιτεύχθηκαν. Με τους Βαλκανικούς Πολέμους, η Ελλάδα διπλασίασε την έκταση και τον πληθυσμό της, ενώ η ευρωπαϊκή συγκυρία άφηνε να διαφανεί ότι τα εδαφικά ζητήματα που είχαν μείνει εκκρεμή θα μπορούσαν να λυθούν με τους κατάλληλους διπλωματικούς χειρισμούς. Όλα έδειχναν ότι και τα πιο παράτολμα όνειρα των Ελλήνων μπορούσαν να πραγματοποιηθούν. Η «Γη της Επαγγελίας», όμως, δεν κερδήθηκε, όπως σχολίασε ο άγγλος πρωθυπουργός Λόντ Τζωρτζ, γιατί η Ελλάδα δεν κατάφερε «να διαβεί την έρημο»². Οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι εξωτερικές πιέσεις, οι λανθασμένες εκτιμήσεις για φίλους και, κυρίως, για εχθρούς, απέδειξαν ότι η «έρημος» ήταν δύσβατη, δίνοντας έτσι ένα τραγικό τέλος στη Μεγάλη Ιδέα.

Οι υποσχέσεις για εδαφικές παραχωρήσεις στη Μικρά Ασία

Τον Ιανουάριο του 1912 ο Βενιζέλος κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στο Λονδίνο για την ανακωχή του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, έθεσε παράλληλα και τις βάσεις για τη μετέπειτα πολιτική του. Οι συνομιλίες του με τον υπουργό Οικονομικών Λόντ Τζωρτζ, τον πρώτο λόρδο του Ναυαρχείου Ουίνστον Τσώρτσιλ και τον πρόξενο της Ελλάδας σερ Τζων Σταυρίδη, αποδείχτηκαν καθοριστικές για τις επιλογές του. Η ιδέα μιας αγγλοελληνικής συνεργασίας που, μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα εξασφάλιζε στην Ελλάδα πρωταγωνιστικό ρόλο στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, επηρέασε βαθύτατα το Βενιζέλο. Ο ρομαντικός φιλελληνισμός του Τσώρτσιλ, σε συνδυασμό με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειχνε ο Λόντ Τζωρτζ για την Ελλάδα και την παράλληλη εχθρότητα του για τους

1. Θ. Διαμαντόπουλος, «Ιδεολογικές και πολιτικές συντεταγμένες», στο Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του, Θ. Βερέμης-Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 136.

2. Λόντ Τζωρτζ στον Βενιζέλο, Μάιος 1922, Michael Llewellyn Smith, Το *όραμα* της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009, σ. 465.

Οθωμανούς, αποτελούσαν για τον έλληνα πρωθυπουργό σοβαρές ενδείξεις για μελλοντική υποστήριξη των μεγαλεπήβολων σχεδίων του. Η βρετανική κυβέρνηση όμως, όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια, δεν ήταν ο Λόντ Τζωρτζ ούτε τότε αλλά ούτε και αργότερα, μετά το 1916 που έγινε πρωθυπουργός. Και εδώ βρισκόταν ο κίνδυνος για την Ελλάδα. Όσο για τον Τσώρτσιλ, ως υπουργός Στρατιωτικών την κρίσιμη περίοδο 1919-1922, είχε εντελώς διαφορετικές απόψεις για την αγγλοελληνική συνεννόηση. Θεωρούσε μάλιστα την πολιτική του άγγλου πρωθυπουργού επικίνδυνη, ενώ έψαχνε τρόπο για να απαγκιστρωθεί η Βρετανία από τις υποχρεώσεις της στη Μικρά Ασία. Η ανερχόμενη τουρκική δύναμη αποτελούσε μια προσφορότερη συμμαχία για τα βρετανικά συμφέροντα.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος βρήκε την Ελλάδα σε ιδιαίτερα δυσμενή θέση. Το ζήτημα των ελληνοαλβανικών συνόρων παρέμενε ανοιχτό και οι Δυνάμεις πίεζαν την Ελλάδα να δεχθεί συμβιβαστική λύση, εκκενώνοντας τη βόρεια Ήπειρο με αντάλλαγμα τα νησιά του Αιγαίου. Η Τουρκία από την πλευρά της, επιδίωκε τροποποίηση των αποφάσεων που είχαν πάρει οι Δυνάμεις για το ζήτημα των νησιών, διεκδικώντας την κυριαρχία τους. Η άρνηση της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα να αρχίσει συστηματικός διωγμός του ελληνικού πληθυσμού στη Θράκη και τη Μικρά Ασία και ένας κλιμακούμενος ανταγωνισμός ναυτικών εξοπλισμών. Την άνοιξη του 1914 οι δύο χώρες ετοιμάζονταν για πόλεμο, ο οποίος αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή με τη μεσολάβηση των Δυνάμεων. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν έτοιμη, λοιπόν, να αποσπάσει από την Ελλάδα τα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων, ενώ οι βαλκάνιοι σύμμαχοι της Ελλάδας, η Σερβία και η Ρουμανία, ήταν μάλλον απρόθυμοι να τη συνδράμουν σε μία κρίση που δεν τους αφορούσε άμεσα. Τις ίδιες διαθέσεις με την Τουρκία είχε και η Βουλγαρία, η οποία επιδίωκε με κάθε τρόπο την ανατροπή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Μετά την επίθεση της Αυστρίας στη Σερβία, η Ελλάδα παρέμεινε ουδέτερη, παραβιάζοντας έτσι την ελληνοσερβική Συνθήκη Φιλίας και Αμοιβαίας Συνεργασίας του 1913. Η είσοδος των Μεγάλων Δυνάμεων στον πόλεμο, έκανε τον Βενιζέλο να συνειδητοποιήσει ότι η Ελλάδα ήταν απομονωμένη. Πεισμένος ότι τα ελληνικά συμφέροντα θα διασφαλιζόνταν καλύτερα αν συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, διαφώνησε πολύ γρήγορα με τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Βαθύτατα γερμανόφιλος ο έλληνας βασιλιάς πίστευε στη νίκη των γερμανικών όπλων και υποστήριζε την πολιτική της διαρκούς ουδετερότητας. Ο Βενιζέλος, από την πλευρά του, υποστήριζε ότι η ουδετερότητα έπρεπε να είναι προσωρινή και ότι η Ελλάδα θα όφειλε να βγει στον πόλεμο σε περίπτωση που της γίνονταν ενδιαφέρουσες προτάσεις από τη μεριά της Αντάντ. Είχε άλλωστε την πεποίθηση ότι η Τουρκία, η οποία παρέμενε και αυτή ουδέτερη, θα έπαιρνε το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων και η Ελλάδα, αργά ή γρήγορα, θα πολεμούσε υποχρεωτικά εναντίον της για το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προσπαθούσε

να πείσει τις Δυνάμεις της Συνεννόησης να δεχθούν την Ελλάδα ως σύμμαχο. Η συμμετοχή της όμως, εφόσον η Τουρκία και η Βουλγαρία παρέμεναν ουδέτερες, ήταν μάλλον ανεπιθύμητη, επειδή θα μπορούσε να προκαλέσει την έξοδο της Τουρκίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, καθώς επίσης και την πιθανότητα βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Σερβίας. Ενδεχόμενα που απεύχονταν οι Σύμμαχοι. Οι Σύμμαχοι, λοιπόν, για τους οποίους εκόπτετο ο Βενιζέλος, έκλειναν την πόρτα στην Ελλάδα και εμμέσως δρούσαν εις βάρος της. Εν τω μεταξύ η Γερμανία πίεζε την Ελλάδα να καταγγείλει τη συμμαχία της με τη Σερβία, προκειμένου να εξασφαλιστεί η απόλυτη ουδετερότητα της και να διευκολυνθεί η έξοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο εναντίον της Αντάντ. Το χάσμα ανάμεσα στο Βενιζέλο και το βασιλικό περιβάλλον γινόταν ολοένα και μεγαλύτερο.

Η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο (Νοέμβριος 1914) στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων φάνηκε να ευνοεί τα σχέδια του Βενιζέλου. Είχε πλέον πεισθεί ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα διαμελιζόταν και ότι οι φιλοδοξίες του για τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας, μπορούσαν να πραγματοποιηθούν, αρκεί η Ελλάδα να συμμετείχε πλέον στον πόλεμο. Η απόφαση του Βενιζέλου να συμμετάσχει η Ελλάδα σε μια κοινή επιχείρηση κατά της Τουρκίας στο πλευρό των Συμμάχων όχι μόνο έγινε δεκτή αυτή τη φορά, αλλά η Βρετανία, εκ μέρους της Αντάντ, έκανε τέτοιες προσφορές στην Ελλάδα στις οποίες ο Βενιζέλος δύσκολα θα μπορούσε να αντισταθεί. Στις 11/24 Ιανουαρίου 1915 πρότεινε «εδαφικές παραχωρήσεις πολύ σπουδαίας επί της παραλίας της Μικράς Ασίας» με αντάλλαγμα να υποστηρίξει η Ελλάδα τη Σερβία. Η επίδραση των βρετανικών προτάσεων στο Βενιζέλο ήταν τεράστια. Στο υπόμνημα που υπέβαλε αμέσως μετά στον βασιλιά έκανε ο ίδιος πλέον λόγο για αναγκαίες παραχωρήσεις στη Βουλγαρία. Ο έλληνας πρωθυπουργός ήταν απόλυτα πεπεισμένος ότι τυχόν ήττα της Σερβίας από τις Κεντρικές Δυνάμεις θα είχε ως επακόλουθο την εισβολή της Βουλγαρίας στη Σερβία και στη συνέχεια τίποτα δεν θα εμπόδιζε τη Βουλγαρία να στραφεί κατά της Ελλάδας³. Ο Κωνσταντίνος, επηρεασμένος από το Γενικό Επιτελείο, μολονότι αμφιταλαντεύτηκε, δεν έδειξε να πείθεται. Αντίθετος εξ αρχής με το σχέδιο του Βενιζέλου ήταν ο αναπληρωτής αρχηγός του Γενικού Επιτελείου. Ο Ιωάννης Μεταξάς διαφωνούσε κυρίως με την επέκταση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Υποστήριζε ότι η γεωγραφική διαμόρφωση της Μικράς Ασίας ήταν προβληματική, επειδή δεν υπήρχαν σύνορα κατάλληλα για άμυνα στην ελληνική περιοχή και η παρουσία πολλών μουσουλμάνων καθιστούσε τη στρατιωτική θέση της Ελλάδας επικίνδυνη. Το σχέδιο, βέβαια, δεν ευδοχώθηκε. Εξάλλου ούτε το Παρίσι ούτε το Λονδίνο είχαν καταλήξει σε συγκεκριμένο στρατηγικό ή διπλωματικό σχεδιασμό για την περιοχή των Βαλκανίων. Υπό

3. Γ. Λεονταρίτης, «ΗΕλλάςκαι ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 20

αυτές τις συνθήκες, ούτε ο έλληνας πρωθυπουργός επιθυμούσε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο.

Η κυβερνητική κρίση αναζωπυρώθηκε όταν ο Βενιζέλος αποφάσισε να συνταχθεί η Ελλάδα με τους Συμμάχους εναντίον της Τουρκίας στις επιχειρήσεις των Δαρδανελλίων. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι θα έπρεπε να εκμεταλλευθεί αυτή την ευκαιρία, επειδή εκτιμούσε ότι τη συγκεκριμένη στιγμή η Βρετανία ήταν διατεθειμένη να προωθήσει την επέκταση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Πόσο μάλλον που είχαν αρχίσει να διαδίδονται φήμες ότι, προκειμένου να πείσουν την Ιταλία να συμμετάσχει στον πόλεμο, οι Σύμμαχοι προσέφεραν και σε αυτή σημαντικά ανταλλάγματα στη Μικρά Ασία. Αυτή τη φορά ο Βενιζέλος πρότεινε συμμετοχή της Ελλάδας με λιγότερες στρατιωτικές δυνάμεις, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη συνεργασία της Βουλγαρίας. Με νέο υπόμνημα του στο βασιλιά υποστήριζε ότι συνέφερε την Ελλάδα η σύμπραξη με τη Βουλγαρία ακόμη και με το αντάλλαγμα της Καβάλας εφόσον η Ελλάδα θα έχανε 2000 τ.χλμ. με πληθυσμό 30.000 κατοίκους, αλλά θα κέρδιζε στη Μικρά Ασία 125.000 τ.χλμ. με πληθυσμό 800.000⁴. «Έχω το αίσθημα» έγραφε στον Κωνσταντίνο, «ότι αι παραχωρήσεις εν Μικρά Ασία [...] δύνανται, αν μάλιστα υποβληθώμεν εις θυσίας προς την Βουλγαρίαν, να λάβωσι έκτασιν τοιαύτην, ώστε εις την εκ των νικηφόρων πολέμων προελθούσαν διπλήν Ελλάδα να προστεθή άλλη μία εξίσου μεγάλη -και όχι βεβαίως ολιγότερον πλούσια- Ελλάς»⁵. Το σχέδιο του όμως απορρίφθηκε από το βασιλιά και το Γενικό Επιτελείο, παρά το γεγονός ότι στο Συμβούλιο του Στέμματος το υιοθέτησαν όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί. Το αποτέλεσμα ήταν να παραιτηθεί ο Βενιζέλος. Η αιματηρή κατάληξη της επιχείρησης της Καλλίπολης λίγο αργότερα, φάνηκε να δικαιώνει τους αντιπάλους του Βενιζέλου. Την πρωθυπουργία της χώρας αναλάμβανε, στις 24 Φεβρουαρίου 1915, ο πολιτικός του αντίπαλος Δημήτριος Γούναρης. Ο «Εθνικός Διχασμός», είχε αρχίσει.

Οι Σύμμαχοι εξέλαβαν την κυβερνητική αλλαγή ως θρίαμβο της γερμανόφιλης φατρίας και φυσικά ως νίκη της γερμανικής διπλωματίας. Η Αθήνα, ωστόσο, έσπευσε να επαναλάβει τις διαπραγματεύσεις, ζητώντας όμως εγγυήσεις για την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας. Οι Δυνάμεις, από την πλευρά τους εξακολουθούσαν να προσφέρουν τις εδαφικές παραχωρήσεις που είχαν υποσχεθεί στη Μικρά Ασία και συγκεκριμένα στο βιλαέτι του Αϊδινίου, δεν εγγυόνταν όμως την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας. Το ζήτημα της εδαφικής ακεραιότητας στο οποίο σταθερά επέμενε η κυβέρνηση Γούναρη αποτελούσε μείζον πρόβλημα για τους Συμμάχους δεδομένου ότι μια τέτοια δέσμευση θα τους ενεπλεκε στις βαλκανικές διαμάχες, πράγμα που απεύχονταν. Άλλωστε

4. Γ. Μαυρογορδάτος, «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου», στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Θ. Βερέμης-Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 151

5. Σπίυι, *ό.π.*, σ.88

είχαν κάνει σαφές ότι εφόσον η Βουλγαρία παρέμενε ουδέτερη δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να την αποξενώσουν. Αντιθέτως, όπως φαινόταν, έκαναν το παν για να την δελεάσουν ώστε να την κερδίσουν ως σύμμαχο. Με το ζήτημα όμως των εδαφικών εγγυήσεων συνδεόταν άμεσα και το ζήτημα των παραχωρήσεων στη Μικρά Ασία. Οι Σύμμαχοι, όμως, δεν μπορούσαν να δεσμευτούν για μια τόσο εκτεταμένη περιοχή ούτε να υποσχεθούν στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα, όπως θα ήθελε, χωρίς να δυσαρεστήσουν την Ιταλία με την οποία είχαν ήδη αρχίσει οι διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στη συνθήκη του Λονδίνου (13/26 Απριλίου 1915) και στην είσοδο της Ιταλίας στον πόλεμο στο πλευρό της Συνεννόησης. Μεταξύ άλλων, υπόσχονταν στην Ιταλία τα Δωδεκάνησα, την αλβανική ακτή, την Αυλώνα και την ενδοχώρα της και της αναγνώριζαν το δικαίωμα στην Αττάλεια σε περίπτωση διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στα μέσα Μαΐου η Αντάντ σε μια ύστατη προσπάθεια να πείσει τη Βουλγαρία να επιτεθεί στην Τουρκία της προσέφερε, εκτός από τμήματα της ανατολικής Θράκης και της σερβικής Μακεδονίας, τις καλές της υπηρεσίες για την προσάρτηση της Καβάλας, υπό τον όρο ότι η Ελλάδα θα αποζημιωνόταν στη Μικρά Ασία. Ο αδέξιος αυτός χειρισμός του ζητήματος της Καβάλας από τους Συμμάχους προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Αθήνα, ενίσχυσε την ουδετερόφιλη πολιτική και έστρεψε την κοινή γνώμη εναντίον των Συμμάχων. Όσο για το ζήτημα των εδαφικών αποζημιώσεων στη Μικρά Ασία, δεν ξαναήρθε στην επιφάνεια έως το τέλος του πολέμου.

Τα όσα ακολούθησαν βάθυναν ακόμα περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις. Μετά την είσοδο της Βουλγαρίας στο πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων και την αποπομπή του Βενιζέλου, χάθηκε ο εδαφικός έλεγχος και η αρχή της εθνικής κυριαρχίας, οι Αγγλογάλλοι είχαν επιβάλει την ελεύθερη διακίνηση τους στα ελληνικά εδάφη, οι γερμανοβουλγαρικές μονάδες εισέρχονταν στο ελληνικό έδαφος καταλαμβάνοντας μέρος της Μακεδονίας, ενώ ο συμμαχικός στόλος καταλάμβανε τα ελληνικά παράλια. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας που εκδηλώθηκε από τους βενιζελικούς αξιωματικούς τον Αύγουστο του 1916, στη Θεσσαλονίκη κατέληξε στον οριστικό διχασμό και στον γεωγραφικό διαμελισμό της χώρας σε δύο στρατόπεδα.

Μετά την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου από τις δυνάμεις της Αντάντ, ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα και πάλι ως πρωθυπουργός του ενιαίου ελληνικού κράτους. Ο ελληνικός στρατός κατάφερε τελικά να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των επιχειρήσεων και να ενισχύσει τους Συμμάχους στη γενική επίθεση εναντίον των γερμανοβουλγαρικών θέσεων, η οποία οδήγησε στην κατάρρευση των Κεντρικών Δυνάμεων και στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Στις 17/30 Οκτωβρίου υπογραφόταν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία η ανακωχή του Μούδρου που την έθετε, ουσιαστικά, στο έλεος των Δυνάμεων. Οι πιο επίφοβοι ανταγωνιστές της Ελλάδας βρίσκονταν στο στρατόπεδο των ηττημένων. Οι επιλογές του Βενιζέλου είχαν δικαιωθεί και η Ελλάδα, με επίσημη συμμετοχή έστω και την ύστατη στιγμή, βρισκόταν στην πλευρά των νικητών, ελπίζοντας τα μέγιστα.

«Είμεθα έτοιμοι»

Πριν καν τελειώσει ο πόλεμος, ο Βενιζέλος είχε ξεκινήσει την εκστρατεία του υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στο Συνέδριο Ειρήνης που θα ακολουθούσε. Στο Λονδίνο και το Παρίσι, στηριζόμενος και στην παρουσία έμπειρων διπλωματών, οργάνωσε προπαγανδιστικούς μηχανισμούς που θα στήριζαν τις ελληνικές θέσεις. Την προώθηση τους ανέλαβαν κυρίως δημοσιογράφοι, και ιδιαίτερως η γαλλική εφημερίδα *Le Temps*, επιχειρηματίες, πολιτικοί, διανοούμενοι κ.λπ. Το ενδιαφέρον στοιχείο στην προσπάθεια προσέλευσης της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, είναι το περιεχόμενο της ελληνικής προπαγάνδας, η διαφορετική εικόνα της Ελλάδας που επιχειρείτο να προωθηθεί στους αρχαιολάτρες Ευρωπαίους: τονιζόταν ο δυναμισμός του σύγχρονου ελληνικού στοιχείου, οι προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, της βιομηχανίας, του εμπορίου, της ναυτιλίας και υπογραμμιζόταν κυρίως ο εκπολιτιστικός ρόλος των Ελλήνων στην Ανατολή⁶. Η ελληνική προπαγάνδα ταυτιζόταν δηλαδή πλήρως με την άποψη που επικρατούσε σε ορισμένους κύκλους στην Ευρώπη, και ιδίως στη Γαλλία, πως η λύση του Ανατολικού Ζητήματος, έπρεπε να είναι η Σταυροφορία της «εκπολιτισμένης» Δύσης απέναντι στη «βάρβαρη» Ανατολή⁷.

Πρωταγωνιστικό, όμως, ρόλο σε αυτή την υπόθεση έπαιξε η προσωπικότητα του ίδιου του Βενιζέλου. Πολύ γρήγορα, εξελίχθηκε σε «αστέρα» της συνδιάσκεψης, αποκτώντας φήμη για τη μετριοπάθεια, τη σοφία και το ηγετικό του προφίλ. Η φήμη αυτή σε συνδυασμό με τη ρητορική του δεινότητα και τη «γοητεία» στη συμπεριφορά του του επέτρεψαν να ασκήσει τη μεγαλύτερη δυνατή πίεση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων⁸. Άλλωστε, όλα ήταν ρευστά και διαπραγματεύσιμα στη Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη. Οι Σύμμαχοι, όμως, επιδίωκαν να εξασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα αλλά και να βρουν ισορροπίες ανάμεσα στις υποσχέσεις και τις δεσμεύσεις που είχαν αναλάβει κατά τη διάρκεια του πολέμου. Παράλληλα το καταδρομικό «Αβέρωφ», έκανε την εμφάνιση του στο Βόσπορο, και λίγο αργότερα το ελληνικό αντιτορπιλικό «Λέων» αγκυροβόλούσε, στο λιμάνι της Σμύρνης, δίπλα στα υπόλοιπα συμμαχικά πλοία. Ήδη δε, από τη λήξη του πολέμου, αγγλογαλλικές ναυτικές δυνάμεις, στις οποίες συμμετείχε και μοίρα ελληνικού στόλου είχαν εισέλθει στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Η ελληνική κυβέρνηση πέτυχε μάλιστα να εγκαθιδρύσει εκεί στρατιωτική αποστολή, ενώ η συμβολική είσοδος του αρχιστράτηγου Λεωνίδα Παρασκευόπουλου στην Αγία Σοφία έκανε τους Έλληνες να ονειρεύονται.

Η υποστήριξη των τριών μεγάλων ηγετών, του Λούντ Τζωρτζ, του Κλεμανσώ

6. D.Kitsikis, *Propagande et Pressions en Politique Internationale. La Grece et ses revendications a la conference de la Paix (1919-1920)*, P.U.F., Παρίσι 1963

7. Ed. Driault, *Το Ανατολικό ζήτημα. Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Ιστορητής, Αθήνα 1997»^ο, 61-76

8. Smith, , *ό.π.*, σ.141

και του Ουίλσον, ήταν καθοριστικής σημασίας για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων. Οι θέσεις του πρώτου, γνωστές πριν από το τέλος του πολέμου, ήταν σαφώς εναντίον της τουρκικής παρουσίας στην Ευρώπη, τα Δαρδανέλλια ήταν άλλωστε ζωτικής σημασίας για τα βρετανικά συμφέροντα, ενώ δεν έκρυβε τη συμπάθεια του για τους Έλληνες. Ο γάλλος πρωθυπουργός, ήταν μάλλον αδιάφορος για την ελληνική υπόθεση. Εξάλλου το βασικό πρόβλημα της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής εκείνη την περίοδο ήταν η διευθέτηση των διαφορών με τη Γερμανία για το ζήτημα της Ρηνανίας και των επανορθώσεων. Έτσι προσδοκώντας, μάλλον, την υποστήριξη της Βρετανίας για το γερμανικό ζήτημα, φαίνεται πως της είχε εναποθέσει τη ρύθμιση του προβλήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, στο πλαίσιο αμοιβαίων εξυπηρετήσεων, ο Κλεμανσώ εδραίωσε μια καλή σχέση με το Βενιζέλο, ο οποίος ήδη από τα τέλη Νοεμβρίου είχε υποσχεθεί ότι αποδεχόταν τη συμμετοχή των ελληνικών δυνάμεων στην εκστρατεία που σχεδίαζαν οι Σύμμαχοι εναντίον των μπολσεβίκων της Ουκρανίας. Η εκστρατεία πραγματοποιήθηκε τους πρώτους μήνες του 1919 και κατέληξε σε αποτυχία. Όσο για τον αμερικανό πρόεδρο Ουίλσον, υποστηρικτή της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, ήταν ένας, μάλλον, άγνωστος και απρόβλεπτος παράγοντας για το Βενιζέλο. Εξάλλου, από τα «Δεκατέσσερα σημεία» που συμπύκνωναν τις αρχές και το όραμα του Ουίλσον για τον μεταπολεμικό κόσμο, απουσίαζε κάθε αναφορά στην ελληνική υπόθεση. Στη συνάντηση που είχε μαζί του, ο Βενιζέλος επέδειξε «τις ικανότητες τις οποίες ο Όμηρος αποδίδει στον Οδυσσέα»⁹. Το μεγάλο αγκάθι όμως για τις ελληνικές διεκδικήσεις ήταν η Ιταλία. «Το δίκαιο μερίδιο στην παράκτια περιοχή που συνορεύει με την Αττάλεια»¹⁰, που της υποσχέθηκαν οι Σύμμαχοι το 1915, θα γίνει μια μόνιμη αιτία αντιπαράθεσεων και συγκρούσεων ανάμεσα στην ελληνικές και τις ιταλικές διεκδικήσεις. Πόσο μάλλον που με τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννου της Μωριέννης, τον Απρίλιο του 1917, ο Άγγλος και ο γάλλος πρωθυπουργός υποσχέθηκαν στον ιταλό ομόλογο τους Ορλάντο μια ζώνη στη Μικρά Ασία που περιλάμβανε όχι μόνο το Ικόνιο αλλά και τη Σμύρνη. Τα ελληνικά και τα ιταλικά συμφέροντα όμως συγκρούονταν σε δύο ακόμη σημεία, στα Δωδεκάνησα και στη Βόρεια Ήπειρο. Ο Βενιζέλος δεχόταν να διαπραγματευθεί με τους Ιταλούς γι' αυτά τα δύο ζητήματα, όχι όμως για τη Σμύρνη.

Η Διάσκεψη Ειρήνης άρχισε τις εργασίες της στις 18 Ιανουαρίου 1919. Λίγο πριν ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε συντάξει υπόμνημα με τις ελληνικές διεκδικήσεις που αφορούσαν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, της δυτικής και ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας. Στη Μικρά Ασία, ο Βενιζέλος διεκδικούσε ένα τμήμα του βιλαετίου της Προύσας, που περιλάμβανε την Πάνορμο, καθώς και το βιλαέτι του Αϊδινίου, εκτός από το σαντζάκι Ντενιζλί με σχεδόν

9. Γ. Στεφανίδης, «Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο», στο Ελευθέριος Βενιζέλος..... ό.π., σ. 203

10. Smith, ό.π., σ 144

αποκλειστικά τουρκικό πληθυσμό. Τα σύνορα της διεκδικούμενης περιοχής ορίζονταν από τη γραμμή που ξεκινάει προς βορρά απέναντι από την Τένεδο και προς νότο απέναντι από το Καστελλόριζο, ενώ το λιμάνι της Πανόρμου εξασφάλιζε την έξοδο στη θάλασσα του Μαρμαρά. Η Κωνσταντινούπολη, μαζί με τα ανεξάρτητα σαντζάκια του Ισμίτ και των Δαρδανελλίων θα αποτελούσαν διεθνές κράτος. Τέλος διεκδικούσε την οριστική αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και ζητούσε από την Ιταλία, με δική της πρωτοβουλία, την παραχώρηση των Δωδεκανήσων.

Το Ανώτατο Συμβούλιο, που αποτελείτο από τους ηγέτες των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων και ενώπιον του οποίου παρουσίασε ο Βενιζέλος τις θέσεις του, υπέβαλε, στις αρχές Φεβρουαρίου, το υπόμνημα στην Επιτροπή επί των Ελληνικών Υποθέσεων, η οποία με τη σειρά της ανέλαβε να εισηγηθεί προτάσεις για δίκαιο διακανονισμό. Στο ζήτημα της Θράκης και της Ηπείρου δεν δημιουργήθηκαν ιδιαίτερα προβλήματα, μολονότι και εκεί δεν δόθηκε οριστική λύση. Αντιθέτως το Μικρασιατικό αποδείχτηκε ένα δισεπίλυτο πρόβλημα που δίχασε την Επιτροπή. Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι υπέβαλαν χωριστές εισηγήσεις, υποστηρίζοντας τις ελληνικές αξιώσεις, ενώ οι Αμερικανοί αμφισβητούσαν την πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων σε όλα τα σαντζάκια της Μικράς Ασίας, εκτός από εκείνο της Σμύρνης. Οι δε Ιταλοί διαφωνούσαν, υποστηρίζοντας ότι η Σμύρνη δεν μπορούσε να αποκοπεί από τον υπόλοιπο διακανονισμό για τη Μικρά Ασία, ενώ παράλληλα ισχυρίζονταν ότι για τη Σμύρνη είχαν ήδη δεσμευτεί απέναντι τους οι Σύμμαχοι με τη Συνθήκη του Λονδίνου και του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης, και ότι η Ιταλία είχε προτεραιότητα απέναντι στην Ελλάδα.

Στα μέσα Μαρτίου η όλη κατάσταση ήταν ρευστή, εφόσον δεν είχε ληφθεί καμία απόφαση. Το μόνο σίγουρο ήταν ότι ο Λόντ Τζωρτζ και ο Κλεμανσώ παρέμεναν σταθεροί στις απόψεις τους υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων στη Μικρά Ασία. Μπρος στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, εμπειρογνώμονες του Φόρειν'Οφισ υπέβαλαν μια ριζοσπαστική και ξεκάθαρη πρόταση, να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η Κωνσταντινούπολη, η Χερσόνησος της Καλλίπολης και οι ευρωπαϊκές ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά¹¹. Οι εξελίξεις όμως ήταν ραγδαίες. Οι Ιταλοί αποχώρησαν, προσωρινά, από το Παρίσι σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την αρνητική στάση της Αμερικής στις διεκδικήσεις τους στην Αδριατική. Εν τω μεταξύ είχαν αρχίσει να μετακινούνται στον επίμαχο χώρο της Μικράς Ασίας με τρόπο που έμοιαζε σα να ήθελαν να προκαταλάβουν τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για την περιοχή. Η στάση τους εξόργισε τους ηγέτες των Συμμάχων, ενώ παράλληλα ο Βενιζέλος τους διαβεβαίωνε ότι δεν θα προέβαινε σε καμία ενέργεια χωρίς τη συγκατάθεση τους. Το κλίμα εναντίον της Ιταλίας γινόταν ολοένα και πιο βαρύ. στο λιμάνι της Σμύρνης βρισκόνταν ήδη τα ιταλικά πλοία και η παρουσία των ιταλών στρατιωτών στην πόλη είχε αρχίσει να προκαλεί βίαια επεισόδια. Στις 6 Μαΐου, και ενώ ο Ορλάντο απουσίαζε, ο

11. Στεφανίδης, *ό.π.*, σ.208. Smith, *ό.π.*, 158

Λούντ Τζωρτζ πρότεινε την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη. Ο Κλεμανσώ και ο Ουίλσον συμφώνησαν. Ο Βενιζέλος έφθασε στο Και ντ' Ορσαί. «Έχετε διαθέσιμον στρατόν» τον ρώτησε ο Λούντ Τζωρτζ. «Έχομεν. Παρί τίνος πρόκειται;» «Απεφασίσαμεν σήμερον μετά του προέδρου Ουίλσον και του κυρίου Κλεμανσώ ότι δέον να καταλάβετε την Σμύρνην». «Είμεθα έτοιμοι», απάντησε ο έλληνας πρωθυπουργός. Η απεμπόληση μιας ανάλογης προσφοράς θα ήταν δυσεξήγητη¹². Λίγες ημέρες αργότερα, στις 15 Μαΐου, ο ελληνικός στρατός, συνοδευόμενος από τέσσερα ελληνικά και τρία αγγλικά αντιτορπιλικά, αποβιβαζόταν στη Σμύρνη μέσα σε ατμόσφαιρα εθνικού ενθουσιασμού.

Εκείνο το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1919, ο Λούντ Τζωρτζ και ο Βενιζέλος είχαν συλλάβει την ιδέα μιας τεράστιας και πανίσχυρης Ελλάδας, που σε συνεργασία με την Βρετανία θα έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο. «Αν όμως το κοινό όραμα των δύο ανδρών είχε κάτι το μεγαλειώδες η απομόνωση τους είχε κάτι το τρομακτικό», σχολιάζει ο Μ. Λ. Σμιθ¹³. Η μυστικότητα και η προχειρότητα με την οποία οι τρεις ηγέτες πήραν την απόφαση, προκάλεσε αμέσως αντιδράσεις, κυρίως μάλιστα στην ίδια τη βρετανική κυβέρνηση. Ο υπουργός εξωτερικών Άρθουρ Μπάλφουρ κατέκρινε την απόφαση των τριών «πανίσχυρων και αμαθέστατων ανθρώπων», όπως τους χαρακτήρισε¹⁴. Ανήσυχος ήταν και ο υπουργός Στρατιωτικών Ουίνστον Τσώρτσιλ, ενώ οι εμπειρογνώμονες και τα μέλη των αντιπροσωπειών προσπαθούσαν να προειδοποιήσουν για τους κινδύνους που περιέκλειε μια τέτοια απόφαση.

Από την πρώτη κιόλας ημέρα της ελληνικής κατοχής στη Σμύρνη, σημειώθηκαν αιματηρές συγκρούσεις και πράξεις αντεδίκησης, οι οποίες προξένησαν αλγινή εντύπωση στους Συμμάχους, γεννώντας παράλληλα και αμφιβολίες για την ικανότητα του ελληνικού κρατικού μηχανισμού να ανταποκριθεί στην πολύ σοβαρή αποστολή που είχε αναλάβει, να διατηρήσει δηλαδή την τάξη σε μια περιοχή με πολυεθνικό χαρακτήρα. Ο Βενιζέλος εξοργισμένος για τα βίαια επεισόδια και φοβούμενος ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε ακόμα και να ακυρώσει την ευόδωση του μικρασιατικού οράματος, ανέθεσε στο φίλο του, και γνώστη του μουσουλμανικού Δικαίου, Αριστείδη Στεργιάδη τη διοίκηση της Σμύρνης. Ο Στεργιάδης χρησιμοποίησε σκληρές μεθόδους προκειμένου να εξαλείψει κάθε διάκριση εις βάρος των Τούρκων, που θα μπορούσαν να διαταράξουν τη λεπτή ισορροπία ανάμεσα στην Ελλάδα και τους Συμμάχους. Οι αυθαίρετες μέθοδοι όμως που χρησιμοποιούσε και η αυστηρότητα του χαρακτήρα του, τον έφεραν πολύ γρήγορα σε σύγκρουση με την ελληνική κοινότητα και τις στρατιωτικές αρχές της Σμύρνης¹⁵. Η σημαντικότερη όμως συνέπεια της αποβίβασης του

12. Κ. Σβολόπουλος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*, Ίκαρος, Αθήνα 2009, σ. 23

13. Smith, *ό.π.*, σ.179

14. Στο *ίδιο*, σ. 165-166

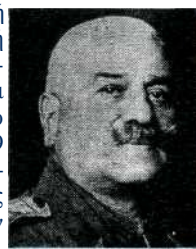
15. Στεφανίδης, *ό.π.*, α. 210-211

ελληνικού στρατού στη Σμύρνη ήταν η ραγδαία ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού. Υπό την ηγεσία του στρατηγού Μουσταφά Κεμάλ, το κίνημα της αντίστασης στο σουλτάνο γιγαντώθηκε, βαθαίνοντας ανεπανόρθωτα και με τραγικά επακόλουθα το χάσμα ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους.

Μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού ο τουρκικός στρατός της Σμύρνης (περίπου 2.000 πεζοί και 150 ιππείς), εγκατέλειψε τους στρατώνες και κατέφυγε στην ύπαιθρο, όπου άρχισε να οργανώνεται συσπειρώνοντας γύρω του τα υπολείμματα της τουρκικής χωροφυλακής και αρκετούς ένοπλους αγρότες. Τα ελληνικά στρατεύματα, από την πλευρά τους, μολονότι η αρχική αποστολή τους ήταν να διατηρήσουν την ειρήνη και την τάξη, προέλασαν ανατολικά καταλαμβάνοντας σημαντικές πόλεις, όπως το Αϊδίνι, τη Μαγνησία, την Πέργαμο και το Αϊβαλί, αποκτώντας έτσι τον έλεγχο μιας ζώνης κατοχής που τα όρια της συνιστούσε η γραμμή Κερέμκιοϊ, Πέργαμος, Ζαγνός, Κινίκ, Γενιτζέ, Αχμετλί, Σάρδεις, Μπιρτζέ, Αντιτζεντέ και Αϊδίνι. Η πιο σημαντική αντίδραση από την πλευρά των Τούρκων εκδηλώθηκε από ομάδα άτακτων τον Ιούνιο στο Αϊδίνι, όπου σημειώθηκαν βιαιοπραγίες εναντίον του ελληνικού πληθυσμού. Τα προβλήματα που δημιουργούσαν οι επιθέσεις των Τούρκων άτακτων οδήγησαν το Βενιζέλο στην απόφαση να στείλει, για ένα μήνα, στη Σμύρνη τον αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, για να επιβάλει την τάξη. Παράλληλα είχαν αρχίσει προστριβές στα σημεία επαφής της ελληνικής με την ιταλική ζώνη κατοχής. Χρειάστηκε έτσι να καθορισθεί διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο ζώνες, η οποία όμως παρέμενε εκτεθειμένη σε επιθέσεις τούρκων άτακτων. Ο ελληνικός στρατός, μετά την απαγόρευση οποιασδήποτε πολεμικής δραστηριότητας εκτός ελληνικής ζώνης, που επιβλήθηκε από τους Συμμάχους, υποχρεώθηκε να αναστείλει τις δραστηριότητες του, αδυνατώντας έτσι να πλήξει τους τούρκους αντάρτες που δρούσαν εντός της ιταλικής ζώνης. Τελικά τον Ιούλιο του 1919 και ύστερα από έντονες ελληνικές πιέσεις δόθηκε στα ελληνικά στρατεύματα, από τον άγγλο επικεφαλής όλων των στρατευμάτων της Μικράς Ασίας στρατηγό

(1860 - 1936)

Φοίτησε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, και μετεκπαιδεύτηκε στην Ελβετία και τη Γαλλία. Υποστηρικτής του κινήματος στο Γουδι, το 1909 τοποθετήθηκε στο Γενικό Επιτελείο. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους. Την περίοδο του Διχασμού προσχώρησε στο κίνημα της Θεσσαλονίκης και ανέλαβε την ηγεσία του στρατού της Εθνικής Αμυνας. Στις 30 Ιουνίου αποβι-

βάστηκε ως αρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού κατοχής στη Σμύρνη. Επέστρεψε στη Σμύρνη τον Φεβρουάριο του 1920 όταν άρχισαν οι πολεμικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία. Μετά την εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων, παραιτήθηκε από το στρατό και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στη Γαλλία. Το 1929 εκλέχτηκε «αριστίνδην» μέλος της Γερουσίας, της οποίας και διετέλεσε πρόεδρος.

Μιλν, η άδεια να καταδιώκουν τους Τούρκους αμάχους μέχρι βάθους ενάμιση χιλιομέτρου, δικαίωμα που επεκτάθηκε τον Οκτώβριο στα τρία χιλιόμετρα, με τον όρο να επιστρέφουν αμέσως μετά την καταδίωξη στη βάση τους. Το Φεβρουάριο του 1920 ορίστηκε γενικός διοικητής του ενισχυμένου πλέον στρατού της Μικράς Ασίας ο αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος και το Γενικό Στρατηγείο μεταφέρθηκε από τη Θεσσαλονίκη στη Σμύρνη. Στο μεταξύ ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία ενισχυόταν συνεχώς.

Από την πλευρά του ο Μουσταφά Κεμάλ οργάνωνε ανταρτικό στρατό ορίζοντας ως έδρα της επαναστατικής του κυβέρνησης την Άγκυρα. Η υπεροχή των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων τον υποχρέωσε να επιβάλει στο στρατό του, μέχρι την ουσιαστική βελτίωση του, την τήρηση αμυντικής στάσης, που ουσιαστικά σήμαινε αποφυγή της μάχης και υποχώρηση. Ο σκοπός του ήταν, με την παραχώρηση μεγάλων εδαφικών εκτάσεων, να απομακρυνθεί ο ελληνικός στρατός όσο το δυνατόν περισσότερο από τις βάσεις του και να εξαναγκασθεί να πολεμήσει σε τόπο που θα επέλεγαν οι Τούρκοι. Έτσι, με βάση το μακροπρόθεσμο όφελος, οι Τούρκοι επέλεξαν ως καταλληλότερη τοποθεσία άμυνας την περιοχή ανατολικά της γραμμής Αφιόν Καραχισάρ - Εσκή Σεχίρ, που θα τους επέτρεπε να αποκρούουν τις ελληνικές επιθέσεις, παρασύροντας τις ελληνικές δυνάμεις σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση από τις βάσεις ανεφοδιασμού τους. Παράλληλα, όμως, ο Κεμάλ φρόντιζε να δημιουργήσει μια νέα στρατιά τακτικού στρατού και να συγκροτήσει ισχυρό ιππικό με υλικά που προέρχονταν, μεταξύ άλλων, και από τις αποθήκες που φρουρούσαν οι Σύμμαχοι.

Εν τω μεταξύ στο διπλωματικό πεδίο το ζήτημα της Θράκης επανήλθε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Η Βουλγαρία εξακολουθούσε να διεκδικεί εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο, δηλαδή να διατηρήσει, ουσιαστικά, τη δυτική Θράκη, την οποία κατείχε από το 1913. Τα ελληνικά στρατεύματα όμως σε συνεργασία με τα συμμαχικά, κατέλαβαν τη δυτική Θράκη, ανοίγοντας το δρόμο για τη συνθήκη του Νεϊγύ που υπογράφηκε στις 27 Νοεμβρίου 1919, σύμφωνα με την οποία η δυτική Θράκη αφαιρείτο οριστικά από τη Βουλγαρία. Η περιοχή περιερχόταν στη συλλογική κυριαρχία των Συμμάχων. Η διασυμμαχική κατοχή διατηρήθηκε ως το Μάιο του 1920, οπότε οι Σύμμαχοι αποφάσισαν ότι έπρεπε να αποσυρθούν οι συμμαχικές δυνάμεις και να αντικατασταθούν από ελληνικές δυνάμεις κατοχής. Τον Ιούνιο του 1920, ο ελληνικός στρατός εξασφάλιζε τη συμμαχική εντολή για προέλαση στην ανατολική Θράκη.

Όσο για το άλλο ανοιχτό μέτωπο της ελληνικής διπλωματίας το Βορειοηπειρωτικό, το αδιέξοδο συνεχιζόταν. Η συμφωνία που είχε υπογράψει τον Ιούλιο του 1919 ο Βενιζέλος με τον ιταλό υπουργό Εξωτερικών Τιτόνι, προέβλεπε ότι τα Δωδεκάνησα, εκτός από τη Ρόδο, θα παραχωρούνταν στην Ελλάδα, η δε Ιταλία θα στήριζε στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου τις ελληνικές διεκδικήσεις, ελαφρά τροποποιημένες, καθώς και τις διεκδικήσεις της στη Θράκη και στη Μικρά Ασία, εκτός από την περιοχή του Αϊδινίου. Η Ελλάδα, ως αντάλλαγμα, θα παραιτούταν από τις διεκδικήσεις της στο σαντζάκι του Αϊδινίου και θα υποστήριζε την

ιταλική εντολή στην Αλβανία και την ιταλική κυριαρχία στο λιμάνι της Αυλώνας. Τα σχέδια όμως ναυάγησαν γιατί η ιταλική διπλωματία, προσβλέποντας και πάλι στη δημιουργία της «Μεγάλης Αλβανίας» κατήγγειλε τη συμφωνία, ενώ η ελληνική πλευρά είχε χάσει την ευκαιρία να δημιουργήσει τετελεσμένο γεγονός με την κατάληψη της Κορυτσάς. Την κατάσταση περιέπλεξε ακόμα περισσότερο η αδιάλλακτη στάση της αμερικανικής αντιπροσωπείας, η οποία δεν ήθελε να γίνει καμία ενέργεια χωρίς την ομόφωνη έγκριση της Διάσκεψης. Τελικά η Βόρειος Ήπειρος θα επιδικαζόταν, το Νοέμβριο του 1921, στην Αλβανία.

Η υποτίμηση του εχθρού

Η δυναμική των τούρκων εθνικιστών άρχισε σταδιακά να αλλάζει τα δεδομένα. Πολύ γρήγορα οι ίδιοι οι εμπνευστές της απόβασης άρχισαν να αλλάζουν γνώμη. Πρώτος ο Κλεμανσώ, ο οποίος άλλωστε επέμενε για τον προσωρινό χαρακτήρα της παρουσίας των Ελλήνων στη Σμύρνη, αμφισβήτησε τη χρησιμότητα της καθώς και αυτής των Ιταλών. Ανήσυχος ο Βενιζέλος το φθινόπωρο του 1919, συνειδητοποιώντας ότι η Ελλάδα μόνη της δεν μπορούσε να λύσει το πρόβλημα, προσπαθούσε να πείσει τους Συμμάχους για την ανάγκη να συντριβεί το κίνημα του Κεμάλ, επισείοντας τον κίνδυνο αφανισμού των χριστιανών της Μικρής Ασίας.

Η αβεβαιότητα για την τελική διευθέτηση του Μικρασιατικού Ζητήματος συνεχίστηκε για αρκετούς μήνες. Εν τω μεταξύ η άρνηση του αμερικανικού Κογκρέσου να επικυρώσει τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, καθώς και το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών, σήμανε και το τέλος της ενεργού συμμετοχής της Αμερικής στη Διάσκεψη Ειρήνης, η οποία έκλεισε τις εργασίες της τον Ιανουάριο του 1920. Η αποχώρηση, όμως, της Αμερικής σήμαινε επίσης ότι το μέλλον του τουρκικού ζητήματος έμενε πια στα χέρια της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Μετά τη σοβαρή ήττα των Γάλλων και τη σφαγή μερικών χιλιάδων Αρμενίων από τις εθνικιστικές τουρκικές δυνάμεις στην Κιλικία, αποφασίστηκε (16 Μαρτίου 1920) η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τις συμμαχικές Δυνάμεις, στις οποίες συμμετείχε και ο ελληνικός στρατός. Απόφαση που ενδυνάμωσε ακόμα περισσότερο το κεμαλικό εθνικιστικό κίνημα. Ο δε Βενιζέλος, διαπιστώνοντας ότι η κυβέρνηση του σουλτάνου αποδεικνυόταν ανίκανη να καταστείλει το κεμαλικό κίνημα, πρότεινε ακόμα σκληρότερα μέτρα απέναντι στους τούρκους εθνικιστές, καθώς και την επέμβαση του ελληνικού στρατού. Οι ιθύνοντες στο Λονδίνο δεν δέχτηκαν την πρόταση του, αρνούμενοι να του παράσχουν αξιόλογη στρατιωτική βοήθεια.

Οι όροι της Συνθήκης Ειρήνης που θα υπογραφόταν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποφασίστηκαν, στα μέσα Απριλίου, στο Σαν Ρέμο. Προέβλεπαν ότι η ελληνική κυβέρνηση θα αναλάμβανε να ασκήσει τα κυριαρχικά δικαιώ-

ματα του οθωμανικού κράτους στην ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης για μια πενταετία με το πέρας της οποίας θα κρινόταν οριστικά η τύχη της περιοχής με δημοψήφισμα. Οι όροι θορύβησαν όχι μόνο την τουρκική κυβέρνηση αλλά και τον νέο βρετανό υπουργό Εξωτερικών λόρδο Κώρζον, καθώς και τους εκπροσώπους της Βρετανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι οποίοι θεώρησαν ότι θα ήταν αδύνατη η εφαρμογή τους. Στη συνάντηση που είχε στη συνέχεια ο Βενιζέλος στο Λονδίνο με τον Λόντ Τζωρτζ τον διαβεβαίωσε ότι «η Ελλάς έχει την αναγκαία δύναμιν [...] και την θέλησιν να κάμη την αναγκαίαν προσπάθειαν, εφ' όσον θα συνειργάζετο προς τούτο μετά των δύο Δυτικών Δυνάμεων, ή τουλάχιστον της Αγγλίας»¹⁶. Ήταν σαφές ότι ο έλληνας πρωθυπουργός είχε πεισθεί πως δεν υπήρχε πλέον περίπτωση οι τούρκοι εθνικιστές να αποδεχθούν την παρουσία των Ελλήνων στη Μικρά Ασία απλώς με την υπογραφή μιας συνθήκης ειρήνης που θα στηριζόταν στο ηθικό κύρος των Συμμάχων. Ο μοναδικός τρόπος να βγει από το αδιέξοδο θα ήταν να καταφέρει στους Τούρκους ένα καίριο πλήγμα.

Η ευκαιρία για το Βενιζέλο να υλοποιήσει τις αποφάσεις του Σαν Ρέμο δόθηκε μετά την επίθεση τούρκων εθνικιστών εναντίον βρετανικού τάγματος στην περιοχή της Νικομήδειας. Ο αρχηγός του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου κατάλαβε, μολονότι διαφωνούσε με την πολιτική του βρετανού πρωθυπουργού απέναντι στην Ελλάδα, ότι τα μόνα διαθέσιμα στρατεύματα ήταν τα ελληνικά. Ο Βενιζέλος άδραξε την ευκαιρία και πρόσφερε μία από τις ελληνικές μεραρχίες που βρίσκονταν στη Δυτική Θράκη. Το αντάλλαγμα γι' αυτόν το δανεισμό ήταν η άδεια να προχωρήσει ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία. Ο Λόντ Τζωρτζ και ο γάλλος πρωθυπουργός Αλ. Μιλλεράν, που είχε διαδεχθεί τον Κλεμανσώ από τον Ιανουάριο του 1920, αποφάσισαν στις 20 Ιουνίου στη Διάσκεψη της Βουλώνης να επιτρέψουν την προέλαση. Όπως διατυπώνεται σε τηλεγράφημα του Βενιζέλου στο υπουργείο Εξωτερικών, ο έλληνας πρωθυπουργός ήλπιζε στη νίκη των ελληνικών όπλων και στη μείωση του γοήτρου του Κεμάλ¹⁷. Εξάλλου η αριθμητική δύναμη του ελληνικού στρατού ήταν σαφώς ανώτερη από αυτή του Κεμάλ (100.000 αξιωματικοί και οπλίτες, έναντι 42.250 συμπεριλαμβανομένων και των άτακτων). Η περιπέτεια της μικρασιατικής εκστρατείας άρχιζε πλέον ουσιαστικά.

Ξεκινώντας από τη περιοχή της Σμύρνης ο ελληνικός στρατός, παρά τις δολιοφθορές των άτακτων Τσετών, κατόρθωσε να καταλάβει τη Φιλαδέλφεια, την Πάνορμο και την Προύσα. Οι επιχειρήσεις, όμως, σταμάτησαν με την κατάληψη της Προύσας. Οι Σύμμαχοι, με πρωτοβουλία των Γάλλων και των Ιταλών, αποφάσισαν ότι εφόσον είχαν εξασφαλισθεί τα Δαρδανέλλια δεν χρειαζόταν πλέον να συνεχιστούν οι επιχειρήσεις προς τα ανατολικά, παρέχοντας έτσι πολύτιμο χρόνο στον Κεμάλ για να ανασυνταχθεί. Μετά όμως την απομάκρυνση

16. Smith, ό.π., 235, Στεφανίδης, 220

17. Στεφανίδης, 221

της απειλής του κεμαλικού στρατού στη Νικομήδεια, ο Βενιζέλος έχασε τη διαπραγματευτική του δύναμη στο βρετανικό Γενικό Επιτελείο. Οι ελληνικές επιχειρήσεις μετατέθηκαν τώρα στη Θράκη. Τα ελληνικά στρατεύματα μπήκαν στην Αδριανούπολη στις 13/26 Ιουλίου. Η Αθήνα σημαιολίστηκε. Λίγο αργότερα, μετά από ευρύτατες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις περιοχές Ντερμιτζή - Σιμάβ, ο ελληνικός στρατός κατέλαβε τη στρατηγικής σημασίας πόλη Ουσάκ. Εντωμεταξύ στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου υπογράφονταν από εκπροσώπους των συμμαχικών κρατών στο Δημαρχείο των Σεβρών η συνθήκη που υπαγόρευε τους όρους ειρήνης με την Τουρκία.

Η οθωμανική κυβέρνηση δεν είχε άλλη επιλογή από να δεχθεί τους όρους που της επέβαλαν οι νικητές του Πολέμου. Τα ηπειρωτικά σύνορα της Ελλάδας θα έφθαναν έως την Τσατάλτζα στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης. Αναγνωριζόταν η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, με την προσθήκη της Ίμβρου και της Τενέδου, ενώ η περιοχή της Σμύρνης παρέμενε κάτω από οθωμανική κυριαρχία, αλλά η άσκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων μεταβιβαζόταν στην ελληνική κυβέρνηση, για μια περίοδο πέντε ετών, μετά το πέρας της οποίας, όπως προέβλεπε και η ρύθμιση του Σαν Ρέμο, οι κάτοικοι της θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα αν θα επιθυμούσαν την προσάρτηση ή όχι της περιοχής στην Ελλάδα. Με τις άλλες συναφείς Διεθνείς Πράξεις που υπογράφηκαν την ίδια ημέρα, η Δυτική Θράκη παραχωρείτο από τους Συμμάχους στην Ελλάδα. Προβλεπόταν επίσης η παραχώρηση των Δωδεκανήσων πλην της Ρόδου, η οποία εξασφάλιζε καθεστώς τοπικής αυτονομίας. Επιπλέον κατοχυρωνόταν η προστασία των εθνικών μειονοτήτων στα νέα ελληνικά εδάφη. Οι απώλειες του «Μεγάλου " Ασθενούς», δεν ήταν μόνο οι παραχωρήσεις προς την Ελλάδα. Έχανε όλες τις αραβικές περιοχές, δημιουργείτο ανεξάρτητη Αρμενία και η πλειοψηφία των κουρδικών επαρχιών αποκτούσε δικαίωμα στην αυτονομία, με προοπτική δημιουργίας ανεξάρτητου κράτους. Η Γαλλία και η Ιταλία εξασφάλιζαν ζώνες οικονομικής επιρροής στην Ανατολία. Τα Στενά αποστρατικοποιούνταν και υπάγονταν κάτω από την εποπτεία διεθνούς επιτροπής.

Για τις Συμμαχικές Δυνάμεις η Συνθήκη των Σεβρών ήταν μια, σχεδόν, ιδανική λύση του Ανατολικού Ζητήματος. Για δε τον Βενιζέλο σήμαινε την εκπλήρωση των ονείρων του, την πραγματοποίηση της «Μεγάλης Ελλάδας». Αλλά τα χαρτιά που υπογράφηκαν στις Σέβρες, που ήταν το αποκορύφωμα δύο χρόνων εξαντλητικής διπλωματίας από τον ίδιο το Βενιζέλο, ήταν χαρτινες νίκες που δεν έλυναν κανένα απολύτως πρόβλημα με τους Τούρκους. Η οθωμανική κυβέρνηση, που δέχτηκε τους αποικιοκρατικούς, όπως χαρακτηρίστηκαν, όρους των Συμμάχων, είχε ελάχιστη ισχύ έξω από την περιοχή της πρωτεύουσας. Η Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας κατηγορούσε τους εκπροσώπους της Πύλης για προδοσία, ενώ το κίνημα της Νέας Τουρκίας, που αντιστεκόταν στην πολιτική της Αντάντ απέναντι στην ηττημένη Αυτοκρατορία, είχε ήδη αποκτήσει απόλυτη υπεροπλία, στρατιωτική και ιδεολογική, απέναντι

στις δυνάμεις του «παλαιού» οθωμανισμού¹⁸. Αν η Ελλάδα ήθελε λοιπόν να θερίσει τους καρπούς που είχε σπείρει ο Βενιζέλος, έπρεπε να επιβάλει με τα όπλα τους όρους της Συνθήκης. Τα δύσκολα τώρα άρχιζαν. Πόσο μάλλον που η Βρετανία απέκρουε κατηγορηματικά κάθε ενδεχόμενο στρατιωτικής εμπλοκής της, ενώ στο εσωτερικό είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ένα υπόγειο ρεύμα δυσαρέσκειας εναντίον του Βενιζέλου.

Τα νέα δεδομένα

Λίγες ημέρες μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος παρουσίασε τη Συνθήκη των Σεβρών σε πανηγυρική συνεδρίαση της βουλής, η οποία, μέσω του προέδρου της Θεμιστοκλή Σοφούλη, εξέφρασε την «ευλαβή ευγνωμοσύνη» της στον πρωθυπουργό, που απάντησε ότι «το έργον τούτο θέλει κριθή προσεχώς υπό του ελληνικού λαού»¹⁹. Μετά το θρίαμβο της Συνθήκης των Σεβρών, ο Βενιζέλος ήταν πλέον σίγουρος για την εκλογική του επιτυχία. Ωστόσο, εκ των υστέρων, διατυπώθηκε η άποψη, την οποία επινόησε ο αντιβενιζελισμός, ότι ο «σατανικός» Βενιζέλος έκανε τότε τις εκλογές ακριβώς για να τις χάσει και να φορτώσει στους αντιπάλους του την ευθύνη για την επερχόμενη καταστροφή που προεξοφλούσε²⁰. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για την 1η Νοεμβρίου, σύμφωνα με τις προηγούμενες δεσμεύσεις του. Ήδη από τις 23 Νοεμβρίου 1919, δήλωνε ότι αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης με την Τουρκία θα προκηρύσσονταν εκλογές. Άλλωστε η θητεία της βουλής των Λαζάρων (της βουλής δηλαδή που είχε προκύψει από τις εκλογές του Μαΐου του 1915 και επαναλειτούργησε με την ίδια σύνθεση μετά την επιστροφή του Βενιζέλου στην πρωθυπουργία τον Ιούνιο του 1917) είχε λήξει από τις 31 Μαΐου 1919 και παρατάθηκε μέχρι τις 10 Σεπτεμβρίου 1920 λόγω της εμπόλεμης κατάστασης.

Ενθουσιασμένος αλλά και «τυφλωμένος» ο Βενιζέλος από την προοπτική της δημιουργίας της «Μεγάλης Ελλάδας», δεν μπορούσε να πιστέψει ότι ήταν δυνατόν να μην εγκρίνει το έθνος τα μεγάλα οράματα, παραβλέποντας οτιδήποτε άλλο. Άλλωστε ο χάρτης της Ελλάδας «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» αποτελούσε το βασικό προεκλογικό υλικό των Φιλελευθέρων. Αλλά η αντιβενιζελική μερίδα προβάλλοντας έναν εσωστρεφή πατριωτισμό διακήρυσσε, με κάθε τρόπο, πως δεν ήθελε μια τέτοια Ελλάδα. Ο Βενιζέλος φαίνεται επίσης πως δεν υπολόγιζε το γεγονός πως ψηφοφόροι δεν ήταν όλο

ιδ. Γ. Γιανουλόπουλος, "Η ευγενής μας τήφλωσις..." εξωτερική πολιτική και "εθνικά ύεματα". Από τη ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σ.σ. 264-265

19. Κ. Σβολόπουλος, Η ελληνική εξωτερική πολιτική, από τις αρχές του 19ου αιώνα ως τον Δεύτερο Πανκόσμιο Πόλεμο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1983, σ.σ. 135-136

20. Μαυρογορδάτος, ό.π., σ.225

το έθνος, αλλά ένα σημαντικό μέρος Ελλήνων, που κουρασμένο από τους συνεχείς πολέμους (στον ελληνικό στρατό εξακολουθούσαν να υπηρετούν κλάσεις που είχαν κληθεί για πρώτη φορά στην περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων) αδιαφορούσε για τους θριάμβους στη Μικρά Ασία και τη Θράκη, θα το διαπιστώσει μετά την ήττα του όταν θα δηλώσει στους οικείους του ότι «Ο κόσμος δεν ενδιαφέρεται...σήμερα πια την παράτησε τη Μεγάλη Ιδέα»²¹. Δεν είχε ίσως αντιληφθεί ότι ο Διχασμός είχε αναζωπυρωθεί, ότι μετά τις απροσχημάτιστες επεμβάσεις της Αντάντ, την εκδίωξη του Κωνσταντίνου και την επάνοδο των Φιλελευθέρων στην εξουσία, ένα μέρος του λαού βίωσε, σχεδόν, ως «τυραννία» την βενιζελική τριετία και ότι δεν τον απασχολούσαν οι διπλωματικές νίκες για τη δημιουργία της Ελλάδας «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Το απέδειξαν, άλλωστε, και με τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του στο Παρίσι μετά τη Συνθήκη των Σεβρών. Εξάλλου και κατά τη διάρκεια του Διχασμού ήταν εμφανές ότι μια σημαντική μερίδα Ελλήνων, μάλλον επικροτούσε την πολιτική της ουδετερότητας, που πεισματικά επιθυμούσε να διατηρήσει ο Κωνσταντίνος. Επίσης το κλίμα του Διχασμού αναζωπυρώθηκε από την επικείμενη επάνοδο του Κωνσταντίνου, μετά το θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου. Στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 το βενιζελικό κόμμα έλαβε μόλις 118 από τις 369 έδρες της βουλής.

Το αποτέλεσμα των εκλογών είχε άμεσο αντίκτυπο στη Συνθήκη των Σεβρών. Οι κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, προειδοποιούσαν ότι δεν θα επικύρωναν τη συνθήκη, εάν ο Κωνσταντίνος επέστρεφε στον ελληνικό θρόνο. Ωστόσο, η αγγλική κυβέρνηση άφησε να διαρρεύσει στο βρετανικό Τύπο ότι εάν η Ελλάδα δεχόταν να συνεχίσει τον πόλεμο θα πρότεινε στους εταίρους της να συνεχίσουν να ενισχύουν την Ελλάδα, ακόμα και αν ο βασιλιάς επανερχόταν. Αλλά η επιστροφή του Κωνσταντίνου -με δημοψήφισμα και με ποσοστό 99%- στο θρόνο της Ελλάδας λειτούργησε ως αφετηρία για τη μεταστροφή της γαλλικής και της ιταλικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα. Αυτός άλλωστε είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους οι εκλογές του 1920 θεωρήθηκαν καθοριστικής σημασίας στην εξέλιξη του Μικρασιατικού Ζητήματος.

Αλλά η βασική αιτία διαφοροποίησης ανάμεσα στους Συμμάχους δεν ήταν άλλη παρά η ραγδαία άνοδος του κεμαλικού εθνικισμού, που οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην ελληνική απόβαση στη Σμύρνη. Η σύμπραξη της Αγγλίας και της Γαλλίας στα ζητήματα της Εγγύς Ανατολής ήταν έως τότε δεδομένη και βασιζόταν στην κοινή αντίληψη για το ρόλο της Ελλάδας ως εντολοδόχου της Βρετανίας στην περιοχή. Οι Γάλλοι αναγνώριζαν, εδώ, την πρωτοκαθεδρία της συμμάχου τους. Αντιθέτως η Ιταλία ήταν εξαρχής αρνητική απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις και η κεμαλική της στροφή είχε

η. Στο ίδιο, σ.σ, 227-228, 233

γίνει εμφανής πριν την ήττα του Βενιζέλου. Η ανατροπή όμως που έφερε η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού, έθεσε επιτακτικά το δίλημμα του τρόπου προώσπισης των συμμαχικών συμφερόντων στην περιοχή της Μικράς Ασίας. Και η μεν Αγγλία, που είχε να προασπίσει τα εδαφικά της συμφέροντα στην περιοχή, επέλεξε τη λύση της σύγκρουσης, με πολύτιμο αρωγό τον ελληνικό στρατό, η Γαλλία όμως, που είχε κυρίως οικονομικά συμφέροντα στο χώρο της Εγγύς Ανατολής, βλέποντας ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει στις πιέσεις του κεμαλικού στρατού, άρχισε να προσανατολίζεται προς την πολιτική λύση του προβλήματος. Η προοπτική μάλιστα σύγκλισης της Σοβιετικής Ένωσης με το κεμαλικό καθεστώς αποτελούσε άλλον ένα σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Η διάσπαση λοιπόν του συμμαχικού μετώπου, που έγινε φανερή με τη σταδιακή αποστασιοποίηση της Γαλλίας, και στη συνέχεια με την έμμεση υποστήριξη της στο κεμαλικό καθεστώς, εκδηλώθηκε μεν μετά την ήττα του Βενιζέλου και την επιστροφή του Κωνσταντίνου, αλλά όχι εξαιτίας τους. Η Ιταλία εξάλλου, είχε δείξει αρκετά νωρίτερα τη διαφοροποίηση της. Η κυβερνητική αλλαγή δεν ήταν για τη Ρώμη παρά μια ευτυχής αφορμή που της επέτρεψε να αποδεσμευτεί από τις υποχρεώσεις της²².

Η νέα κυβέρνηση χειρίστηκε το Μικρασιατικό Ζήτημα σαν να μην υπήρχε άλλη επιλογή παρά μόνον η συνέχιση και η κλιμάκωση της εκστρατείας. Άλλωστε αμέσως μετά τις εκλογές η αντιβενιζελική ηγεσία, ως κυβέρνηση άρχισε να εγκαταλείπει τον ιδιότυπο αντιανταντικό και αντιευρωπαϊκό εθνικισμό της. Γι' αυτή το μείζον ζήτημα ήταν το ανοιχτό μέτωπο στη Μικρά Ασία. Το ενδεχόμενο να απομακρυνθούν τα ελληνικά στρατεύματα και να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις για μια συμβιβαστική ειρήνη δεν κουβεντιάστηκε καν από τους κυβερνώντες. Μοναδική λύση φαινόταν να είναι η στρατιωτική επίθεση για την επιβολή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών. Για τη νέα κυβέρνηση καθοριστικό ρόλο έπαιξε, μάλιστα, το ενδεχόμενο επανόδου του Βενιζέλου. Ήθελαν, δηλαδή, οι αντιβενιζελικοί να αποδείξουν σε όλους, και ιδιαίτερος στη Βρετανία, ότι θα μπορούσαν να τα καταφέρουν εξίσου καλά ή και καλύτερα από το Βενιζέλο. Διακατεχονταν ενδεχομένως από το φόβο ότι τυχόν απαγκίστρωση τους από τις επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία, θα επέφερε μοιραία την πτώση τους και την επιστροφή του «τυράννου». Συχνά μάλιστα ακουγόταν η άποψη ότι ήταν προτιμότερη η ήττα στη Μικρά Ασία παρά η επάνοδος του Βενιζέλου²³.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις συνεχίστηκαν λοιπόν και από την κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη. Παράλληλα στη στρατιωτική ιεραρχία προω-

22. Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής μας...*, ό.π., σ. 268-277

23. Γ. Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις. Από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο *Ιστορία του Νέου ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση, 1909-1922*, Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τ. δ^{1*}, σ.28

θήθηκαν ευνοούμενοι του βασιλιά Κωνσταντίνου. Έτσι ο αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος αντικαταστάθηκε από το φιλομοναρχικό στρατηγό Αναστάσιο Παπούλα. Ο Κωνσταντίνος απέκτησε τον πλήρη έλεγχο των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, που αποστολή τους έγινε πλέον να νικήσουν τον στρατό του Κεμάλ και να τον εξαναγκάσουν σε διαπραγματεύσεις. Μέχρι και το Δεκέμβριο του 1920 οι επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού ήταν επιτυχείς. Ο πόλεμος στην πραγματικότητα γινόταν μεταξύ ενός τακτικού ελληνικού στρατού και ενός ανοργάνωτου τουρκικού, που αποτελείτο και από ομάδες άτακτων. Οι επιχειρήσεις που διεξήγε ο τουρκικός στρατός αποτύγχαναν λόγω της έλλειψης οργάνωσης. Οι τούρκοι ανάρτες, με την ανοχή των Ιταλών, χρησιμοποιούσαν τις ιταλικές ζώνες κατοχής ως βάση για επιθετικές εξορμήσεις κατά των Ελλήνων. Οι επιθέσεις αυτές δεν επηρέαζαν, όμως, σοβαρά της ελληνικές επιχειρήσεις. Εν τω μεταξύ ο Μουσταφά Κεμάλ εντατικοποιούσε την προσπάθεια δημιουργίας αξιόμαχου και με άριστη διοίκηση στρατού. Τα αποτελέσματα φάνηκαν αρκετά σύντομα. Στην πρώτη επιχείρηση μετά τις αλλαγές των εκλογών, την «Επιθετική Αναγνώριση Δεκεμβρίου», οι Έλληνες αντιλήφθηκαν γρήγορα τη βελτίωση του κεμαλικού στρατού. Τα ελληνικά στρατεύματα, παρά το γεγονός ότι κατέλαβαν ορισμένα στρατηγικά σημεία, δεν μπόρεσαν να προελάσουν στις γραμμές Προύσα - Εσκή Σεχίρ και Ουσάκ - Αφιόν Καραχισάρ, όπως προέβλεπε το σχέδιο της επιχείρησης. Η ολιγορία και η έλλειψη εφεδρειών οδήγησε την ελληνική πλευρά στην πρώτη, ουσιαστική, ήττα της από τον κεμαλικό στρατό.

Εν τω μεταξύ οι σύμμαχοι κάλεσαν τους Έλληνες και τους Τούρκους, συμπεριλαμβανομένων και των κεμαλικών, σε μια συνδιάσκεψη στο Λονδίνο για να συζητήσουν ενδεχόμενες αναπροσαρμογές της Συνθήκης των Σεβρών. Ο Βενιζέλος συνιστούσε, τώρα πλέον από τη θέση της αντιπολίτευσης και από το εξωτερικό όπου βρισκόταν, να υιοθετηθεί μια αμυντική πολιτική. Είχε αρχίσει να βλέπει κριτικά την πολιτική της τωρινής κυβέρνησης στη Μικρά Ασία, αλλά και τη δική του. Πρότεινε λοιπόν, αφού αποκλείστηκε περαιτέρω βοήθεια από την πλευρά των Βρετανών, τη σύμπτυξη του μετώπου. Να περιοριστεί δηλαδή ο ελληνικός στρατός στην κατοχή και στην υπεράσπιση εκείνων μόνον των εδαφών που είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών μαζί με την κοιλάδα του Μαιάνδρου. Η ελληνική κυβέρνηση αγνόησε τις υποδείξεις του Βενιζέλου.

Η συνδιάσκεψη του Λονδίνου συνήλθε στις 21 Φεβρουαρίου/18 Μαρτίου. Ο Λούντ Τζωρτζ και ο υπουργός Εξωτερικών λόρδος Κώρζον ευελπιστούσαν ότι θα ήταν δυνατόν να βρεθεί μια λύση αποδεκτή και από τις δύο πλευρές που θα συνέπιπτε με τη βασική γραμμή της Συνθήκης των Σεβρών. Η ελληνική αντιπροσωπεία, με επικεφαλής τον πρωθυπουργό Νικόλαο Καλογερόπουλο, προσπάθησε να πείσει τους Συμμάχους ότι η Ελλάδα ήταν άξια υποστήριξης. Η πολιτική της νέας κυβέρνησης ήταν (όπως ακριβώς και του Βενιζέλου) να

προσφέρει τις υπηρεσίες του ελληνικού στρατού στη Βρετανία με αντάλλαγμα τη διπλωματική και οικονομική της υποστήριξη και να της αποδείξει ότι θα μπορούσε να βασίζεται στην Ελλάδα. Ο Καλογερόπουλος παρουσίασε **μάλιστα** μια πολύ αισιόδοξη εικόνα του ελληνικού στρατού και διαβεβαίωσε τη συνδιάσκεψη ότι η προέλαση στην Άγκυρα ήταν εύκολη υπόθεση, ενώ οι Τούρκοι δεν ήταν παρά ένας «συρφετός που δεν άξιζε να του δίνεις πολλή σημασία»²⁴. Οι Τούρκοι, όμως, δεν δέχονταν μία λύση που θα άφηνε τους Έλληνες κυρίαρχους στην περιοχή της Σμύρνης. Προς αυτή την κατεύθυνση τους ενθάρρυναν άλλωστε και οι Γάλλοι και οι Ιταλοί που βρήκαν την ευκαιρία να διαπραγματευθούν χωριστές συμφωνίες με τους τούρκους εθνικιστές. Οι Σύμμαχοι δεν ήταν λοιπόν ενωμένοι για να πιάσουν τους Έλληνες να αποσυρθούν από την περιοχή της Σμύρνης και της ανατολικής Θράκης. Εξάλλου ούτε η βρετανική πολιτική ήταν ενιαία. Η ελληνική αντιπροσωπεία αποκόμισε την εντύπωση ότι ο Λόνιτ Τζωρτζ τους ενθάρρυνε να προχωρήσουν προς τη στρατιωτική λύση και να αγνοήσουν τις διπλωματικές προσπάθειες του Κώρζον και του Φόρεϊν Όφισ για εύρεση συμβιβαστικής λύσης.

Η συνδιάσκεψη κατέληξε σε αποτυχία. Η Άγκυρα απέρριψε στη συνέχεια τις προτάσεις, και ο ελληνικός στρατός αποφάσισε να επαναλάβει, Ι το Μάρτιο του 1921, το εγχείρημα του Δεκεμβρίου. Το Γ' και το Α' Σώμα Στρατού διατάχθηκαν να προελάσουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο για την κατάληψη της γραμμής Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ αντίστοιχα, που συνδεόταν με σιδηροδρομική γραμμή ώστε να εξαλειφθεί το χάσμα μεταξύ του Α' Σώματος που βρισκόταν νότια και του Γ' που βρισκόταν ανατολικά. Ι Μετά από αλληπάλληλες τουρκικές αντεπιθέσεις το Γ' Σώμα Στρατού άρχισε να υποχωρεί προς το σημείο αφετηρίας του, ανατολικά της Προύσας, με τεράστιες απώλειες, περίπου 5.000 νεκρούς και τραυματίες. Ενώ το Α' Σώμα, μετά από επίθεση που δέχθηκε από τον τουρκικό στρατό, υποχώρησε προς το Ουσάκ με μικρότερες, όμως, απώλειες. Η αποτυχία των επιχειρήσεων του Μαρτίου, χωρίς να είναι πολύ σημαντική από στρατιωτική άποψη, είχε πολύ σοβαρό ψυχολογικό αντίκτυπο. Ο ελληνικός στρατός συνειδητοποίησε ότι είχε απέναντι του ένα σοβαρό, καλά οργανωμένο, και σταθερά ισχυροποιούμενο αντίπαλο. Μετά την αποτυχία της επιχειρήσεως παραιτήθηκε ο Καλογερόπουλος και την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Δ. Γούναρης

Στο μέτωπο της διπλωματίας, ωστόσο η συγκυρία φάνηκε να μην είναι τόσο δυσμενής για την Αθήνα. Ύστερα από πιέσεις βρετανών διπλωματών, το Λονδίνο, χωρίς να συμμερίζεται τη σταθερή θέση του Λόνιτ Τζωρτζ για τη χρησιμότητα του ελληνικού παράγοντα στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, άρχισε να υιοθετεί την άποψη ότι για να βρεθεί λύση στο πρόβλημα που είχε δημιουργήσει η Συνθήκη των Σεβρών, έπρεπε να εγκαταλειφθεί η στάση αναμονής απέναντι στους εμπολέμους και να υποστηριχθεί η Ελλάδα. Το

24. Smith, ο.π., σ. 343

βασικό επιχείρημα σε αυτή την πρόταση ήταν η ολοένα και περισσότερο αντιδυτική και άκαμπτη στάση της Άγκυρας και η διαφαινόμενη άρνηση της να δεχθεί οποιαδήποτε συμβιβαστική λύση. Το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών πρότεινε, λοιπόν, την υποστήριξη της Ελλάδας, όχι γιατί είχε στόχο μια στρατιωτική νίκη και την επιβολή της Συνθήκης των Σεβρών, αλλά για να βρεθεί μια βιώσιμη λύση που δεν θα επέτρεπε την περαιτέρω άνοδο του τουρκικού εθνικισμού. Ακριβώς τότε παρουσιάζονται και ορισμένα σημεία αλλαγής στη στάση της Γαλλίας. Έχοντας επιλέξει, μετά την επάνοδο του Κωνσταντίνου, διαφορετικό τρόπο από την Αγγλία για να διατηρήσουν τα συμφέροντα τους στην Τουρκία, οι Γάλλοι προσπαθούσαν, προκειμένου να κλείσει και το μέτωπο της Κιλικίας, να κερδίσουν την εμπιστοσύνη του κεμαλικού καθεστώτος που ήταν και η πραγματική κυβέρνηση της Τουρκίας, έξω από τα όρια της Κωνσταντινούπολης. Η Άγκυρα όμως, επιβεβαιώνοντας τις αντιδυτικές της διαθέσεις, υπέγραψε «Σύμφωνο Φιλίας» 5/18Μαρτίου με τη Σοβιετική Ένωση, που προέβλεπε το διακανονισμό του καθεστώτος των Στενών αποκλείοντας τις δυτικές Δυνάμεις. Αντιλαμβανόμενη η Γαλλία ότι με τα νέα δεδομένα δεν αποκλειόταν μια προοπτική σύγκρουσης με τον Κεμάλ άρχισε να προσεγγίζει τις αγγλικές θέσεις.

Στη Διασυμμαχική Συνάντηση που έγινε στο Παρίσι τον Ιούνιο του 1921, προέκυψε νέα διαφωνία ανάμεσα στους Συμμάχους όταν η Αγγλία πρότεινε, την ανοιχτή υποστήριξη της Ελλάδας, σε περίπτωση απόρριψης συμβιβαστικής πρότασης. Η γαλλική πλευρά διατύπωσε τις επιφυλάξεις της γιατί ήθελε πρώτα να βεβαιωθεί για τις πραγματικές δυνατότητες του ελληνικού στρατού. Περίμενε λοιπόν πρώτα τα αποτελέσματα της μεγάλης θερινής επίθεσης που ετοιμάζε η Αθήνα. Εν όψει μάλιστα μιας τέτοιας επιχείρησης, η ελληνική πλευρά απέρριψε τις συμβιβαστικές προτάσεις της Συμμαχικής Συνάντησης για αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη και την αντικατάσταση του από την τοπική χωροφυλακή με ξένους αξιωματικούς, καθώς και την αποστρατικοποίηση του ελληνικού τμήματος της ανατολικής Θράκης. Η απόρριψη της πρότασης των Δυνάμεων έγινε ευνοϊκά δεκτή από όλα τα κόμματα στην Αθήνα. Η αισιοδοξία για την έκβαση της επιχείρησης ήταν άλλωστε διάχυτη²⁵.

Το αδιέξοδο και το τέλος

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος συνοδευόμενος από τους πρίγκιπες Παύλο, Νικόλαο και Ανδρέα, τον πρωθυπουργό Δ. Γούναρη και τον υπουργό Στρατιωτικών

25. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977> τ. ΙΕ, σ. 168-170

Ν. Θεοτόκη ξεκίνησε για τη Σμύρνη στις 29 Μαΐου, ημερομηνία συμβολική και αμφίσημη, για να τεθεί επικεφαλής του ελληνικού στρατού. Αμέσως μετά την άφιξη του, συμμετείχε σε ευρεία στρατιωτική σύσκεψη, όπου ορίστηκε ως στόχος η κατάληψη της γραμμής Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ καθώς και η καταστροφή του κύριου όγκου του κεμαλικού στρατού, ώστε να αναγκαστεί ο Κεμάλ σε συνθηκολόγηση. Η επιστράτευση επιπλέον ανδρών, σε συνδυασμοί με την εγκατάσταση στην Μικρά Ασία της ανεξάρτητης 12ης Μεραρχίας, που μέχρι τότε στάθμευε στην ανατολική Θράκη, είχαν ήδη μεγιστοποιήσει την ισχύ του ελληνικού στρατού. Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 25 Ιουνίου και βασίστηκε στην ταχύτητα των μετακινήσεων και στη συντονισμένη, αυτή τη φορά, δράση του Α' και Γ' Σώματος Στρατού. Σε λιγότερο από δύο εβδομάδες ο ελληνικός στρατός κατέλαβε, σχετικά εύκολα, τη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ. Ο στρατηγικός, όμως, στόχος που ήταν η καταστροφή του κεμαλικού στρατού δεν επιτεύχθηκε γιατί οι Τούρκοι φρόντισαν να οπισθοχωρήσουν έγκαιρα πριν τους κλείσει ο ελληνικός κλοιός.

Έτσι αποφασίστηκε να συνεχισθεί η προέλαση προς την Άγκυρα. Η επιχείρηση ξεκίνησε την 1η Αυγούστου και χρησιμοποιήθηκε το σύνολο των υφιστάμενων δυνάμεων. Έμπειροι επιτελείς, ωστόσο, αντιδρούσαν, υποστηρίζοντας πως θα προέκυπταν προβλήματα ανεφοδιασμού, δεδομένου ότι ήταν πολύ μεγάλη η απόσταση των, περίπου, 250 χιλιομέτρων που χώριζαν την Άγκυρα από τη νέα βάση των Ελλήνων στο Εσκή Σεχίρ. Η κατάληψη της Άγκυρας, βέβαιο, ήταν στρατηγικής σημασίας, όχι μόνο επειδή θα εξασφάλιζε τον ανεφοδιασμό των Ελλήνων, αλλά κυρίως επειδή θα δημιουργούσε τέτοια ψυχολογική πίεση στον αντίπαλο που θα εξανάγκαζε τον Κεμάλ να συνθηκολογήσει. Η προέλαση του ογκώδους εκστρατευτικού σώματος μέσω της Αλμύρας Ερήμου, ενός αραιοκατοικημένου οροπεδίου με ελάχιστη βλάστηση, έφερε τις ελληνικές δυνάμεις στις όχθες του Σαγγάριου ποταμού, περίπου 50 χιλιόμετρα πριν την Άγκυρα. Σε όλη την προέλαση τους οι ελληνικές μεραρχίες δεν αντιμετώπισαν σοβαρή αντίσταση, παρά μόνον παρενοχλήσεις από το τουρκικό ιππικό και τους άτακτους.

Στην κρίσιμη μάχη του Σαγγάριου που ακολούθησε, και διήρκεσε από τις 10 έως τις 29 Αυγούστου, αντιπαρατάχθηκαν τρία Σώματα Στρατού και μια ταξιαρχία ιππικού του ελληνικού στρατού, συνολικής δύναμης 80.000 ανδρών, με 17 μεραρχίες πεζικού και 5 ιππικού του κεμαλικού στρατού, συνολικής δύναμης 72.000 ανδρών. Ο ελληνικός στρατός, χωρίς να ηττηθεί, αναγκάστηκε να καθιλωθεί, καθώς οι Τούρκοι, προέβαλαν ισχυρή αντίσταση. Η αποτυχημένη επιχείρηση διάσπασης της τουρκικής άμυνας, ανάγκασε τον ελληνικό στρατό να συμπτυχθεί στις προηγούμενες θέσεις του στη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ, εγκαθιστώντας ενεργητική άμυνα, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος της αποκοπής του ανεφοδιασμού του. Οι στόχοι λοιπόν του ελληνικού στρατού που ήταν η κατάληψη της Άγκυρας και η συντριβή του κεμαλικού στρατού δεν επιτεύχθηκαν. Η μάχη του Σαγγάριου αποτελεί τη σημαντικότερη

πολεμική σύγκρουση κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία και το αποκορύφωμα της ελληνικής προσπάθειας να συντριβεί ο κεμαλισμός. Ο ελληνικός στρατός γύρισε πίσω στη γραμμή εφορμήσεώς του χωρίς βέβαια να έχει ηττηθεί και έχοντας διατηρήσει την πειθαρχία του κάτω από αντίξοες περιστάσεις. Κάτω όμως από τις συγκεκριμένες συνθήκες, για τους Έλληνες, οτιδήποτε εκτός από ολοκληρωτική νίκη ήταν ήττα, ενώ για τον Κεμάλ ό,τι δεν ήταν ολοκληρωτική ήττα ήταν νίκη. Το στρατιωτικό αδιέξοδο ήταν πλήρες. Από εδώ και πέρα μόνο η διπλωματία μπορούσε να δώσει λύση²⁶.

Μετά την αποτυχημένη θερινή επιχείρηση του ελληνικού στρατού, η Γαλλία, που μέχρι τότε κρατούσε μια επιφύλαξη για την ικανότητα των Ελλήνων να συντρίψουν την κεμαλική αντίσταση, συνέχισε την προσπάθεια προσεταιρισμού των τούρκων εθνικιστών. Το αποτέλεσμα ήταν η υπογραφή της «Συμφωνίας της Άγκυρας» (7/20 Οκτωβρίου 1921) που ρύθμιζε τις λεπτομέρειες της οριστικής αποχώρησης του γαλλικού στρατού από την Κιλικία. Με το σύμφωνο αυτό η Γαλλία αναγνώριζε de facto την κυβέρνηση του Κεμάλ ως τη μόνη νόμιμη κυβέρνηση της Τουρκίας. Στην ουσία η συμφωνία που υπέγραψε ο γάλλος απεσταλμένος Franklin Bouillon με την κεμαλική αντιπροσωπία, συνιστούσε την απαρχή μιας ευρύτερης γαλλοτουρκικής προσέγγισης. Τον ίδιο δρόμο είχε άλλωστε ακολουθήσει και η Ιταλία. Το Σύμφωνο της Άγκυρας προκάλεσε τη δυσσέσκεια του Λονδίνου, ενώ για την Ελλάδα ήταν σαφώς ένα δυσμενέστατο γεγονός που σε στρατιωτικό επίπεδο σήμαινε ότι ο Κεμάλ, μετά την αποχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων από την Κιλικία, ήταν ελεύθερος να συγκεντρώσει όλες του τις δυνάμεις στο ελληνικό μέτωπο, ενώ παράλληλα επιβεβαίωνε την απομόνωση της ελληνικής κυβέρνησης.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός διαπίστωσε αυτές τις δυσκολίες κατά τη διάρκεια των επισκέψεων του στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (2/15 Οκτωβρίου 1921-22 Φεβρουαρίου/7 Μαρτίου 1922) με σκοπό την εξεύρεση ενοικίης λύσης για το αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί στη Μικρά Ασία, αλλά και για να εξασφαλίσει δάνειο που θα του επέτρεπε να συντηρήσει το μικρασιατικό στρατό. Στο Λονδίνο μάλιστα προσπάθησε, με έμμεσο τρόπο, να δώσει στο λόρδο Κώρζον να καταλάβει ότι αν η Αγγλία θεωρούσε την παρουσία του ελληνικού στρατού απαραίτητη στη Μικρά Ασία, θα έπρεπε να συνεισφέρει στο κόστος αυτής της αποστολής. Το Φόρεϊν Οφίς δεν δεσμεύτηκε. Πολύ γρήγορα ο Έλληνας πρωθυπουργός συνειδητοποίησε ότι δεν υπήρχε περίπτωση να διαφοροποιηθούν οι Συμμαχικές Δυνάμεις απέναντι στο ελληνικό ζήτημα και ότι οι λύσεις που προτεινόταν τώρα στην Ελλάδα ήταν πολύ πιο ασύμφωρες από αυτές του Ιουνίου. Μη έχοντας κανένα περιθώριο ελιγμών, ο Γούναρης και ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλτατζής που τον συνόδευε, αποφάσισαν «να θέσουν τας τύχας της Ελλάδος εις τα χείρας της Αγγλίας», να συμφωνήσουν δηλαδή εκ των

26. Ν. Οικονόμου, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου - Σεπτεμβρίου 1921», στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, τ. ΙΕ, σ.σ. 172-185

προτέρων σε όποιο σχέδιο νέων όρων ειρήνης θα κατέληγαν οι αγγλογαλλικές διαπραγματεύσεις. Αποφασίστηκε δε ότι ενόσω ίσχυε αυτή η συμφωνία, η Ελλάδα δεν θα είχε το δικαίωμα να πραγματοποιήσει καμία στρατιωτική ενέργεια στη Μικρά Ασία, εάν προηγουμένως δεν την ενέκρινε η βρετανική κυβέρνηση. Ο ελληνικός στρατός, δηλαδή, δεν θα μπορούσε ούτε να προχωρήσει στο μικρασιατικό μέτωπο, πράγμα πολύ δύσκολο, αλλά ούτε και να αποχωρήσει από τη Σμύρνη, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Λονδίνου²⁷.

Η Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη, που συνήλθε στο Παρίσι το Μάρτιο του 1922, μετά από μακρές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους υπουργούς Εξωτερικών της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, προέβλεπε και νέες υποχωρήσεις για την Ελλάδα. Εκτός από την περιοχή της Σμύρνης, οι Έλληνες θα έπρεπε να αποχωρήσουν και από τη μισή σχεδόν ανατολική Θράκη. Τα ελληνικά σύνορα μετακινούνταν από τη γραμμή Μήδειας- Ραιδεστού στη γραμμή Μήδειας-Γανοχώρων. Η Αγγλία διατηρούσε, έτσι, τον έλεγχο των Στενών. Η απόφαση της Συνδιάσκεψης έκανε το ελληνικό αδιέξοδο πλήρες. Η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αρνηθεί τους όρους της Αντάντ, εφόσον είχε δεσμευθεί ότι θα τους δεχόταν. Χωρίς άλλωστε τη διπλωματική στήριξη των Δυνάμεων, και κυρίως της Αγγλίας, το μέτωπο, καθώς και η ελληνική οικονομία, κινδύνευαν να καταρρεύσουν. Η λύση αυτή σήμαινε, βέβαια, ότι ο ελληνικός στρατός, που ήταν ένα σημαντικό μέσο πίεσης της αγγλικής κυβέρνησης προς τον Κεμάλ, θα έπρεπε να παραμείνει στη Μικρά Ασία για όσο διάστημα έκρινε σκόπιμο το Λονδίνο. Παράλληλα η αποδοχή αυτών των όρων εγκυμονούσε κινδύνους για την κυβέρνηση Γούναρη. Η απώλεια της Σμύρνης και του μισού σχεδόν εδάφους της ανατολικής Θράκης ήταν βέβαιο ότι θα ξεσήκωνε θύελλα αντιδράσεων στην Ελλάδα. Οι ελληνική κοινή γνώμη μάλλον αγνοούσε τους πραγματικούς παράγοντες, διπλωματικούς, στρατιωτικούς ή οικονομικούς, που καθόριζαν, σε κάθε φάση, την πορεία των ελληνικών διεκδικήσεων.

Η ελληνική κυβέρνηση δεν χρειάστηκε, όμως, να αντιμετωπίσει αυτό το τρομερό δίλημμα γιατί η κεμαλική πλευρά απέρριψε τις προτάσεις των Συμμάχων, απαιτώντας την άμεση αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων μετά την υπογραφή της ανακωχής. Ωστόσο η Βρετανία δεν επιθυμούσε να παραχωρηθεί ουσιαστικά η δυτική Μικρά Ασία στον Κεμάλ, χωρίς να έχει ένα στρατιωτικό μέσο πίεσης για να επιβάλει τους όρους της. Θεωρούσε ότι ο τουρκικός στρατός, ανεμπόδιστος πλέον, θα μπορούσε να πλήξει τις συμμαχικές θέσεις στα Στενά. Η αρνητική απάντηση του Κεμάλ σήμαινε επίσης ότι η αναμονή των έξι μηνών για διπλωματική λύση του αδιεξόδου που είχε δημιουργηθεί μετά την υποχώρηση των Ελλήνων από το Σαγγάριο, δεν κατέληξε πουθενά.

Εν τω μεταξύ στην Αθήνα είχε ήδη επανέλθει, μετά την αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Αυγούστου, το κλίμα δυσπιστίας απέναντι στην κυβέρνηση. Σε αυτή την αλλαγή συνέβαλε βέβαια και ο Βενιζέλος, ο οποίος με

27. Γιανουλόπουλος, *Η γενεής μας...*, ό.π., σ. 288-291

επιστολές που δημοσίευσε στον αθηναϊκό Τύπο, κατηγορούσε την κυβέρνηση για τους χειρισμούς του στο Μικρασιατικό, αναθεωρώντας έτσι την έως τότε στάση του Κόμματος των Φιλελευθέρων και θέτοντας τέλος στην κοινή πολιτική για το εθνικό ζήτημα. Παράλληλα οι αποτυχίες στο μέτωπο της Μικράς Ασίας είχαν επηρεάσει και την κυβερνητική πλειοψηφία. Η κυβέρνηση Γούναρη, με τις παρεμβάσεις του Κωνσταντίνου, διατήρησε την εξουσία έως το Μάιο του 1922. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα του Νικόλαου Στράτου να σχηματίσει κυβέρνηση, η εντολή δόθηκε στον Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη που ηγήθηκε μιας κυβέρνησης συνασπισμού του αντιβενιζελικού στρατοπέδου. Το σοβαρότερο πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση ήταν η κατάσταση στο Μικρασιατικό μέτωπο. Η ανάθεση της αρχηγίας της Στρατιάς στον αρχιστράτηγο Γ. Χατζηανέστη προκάλεσε αντιδράσεις, γιατί θεωρήθηκε άπειρος και με ελάχιστες συμπάθειες στους στρατιωτικούς κύκλους.

Παράλληλα στη Σμύρνη η οργάνωση «Μικρασιατική Άμυνα», που είχε δημιουργηθεί από επιφανείς παράγοντες της πόλης, μετά την υποχώρηση στο Σαγγάριο και με σκοπό την αυτονόμηση της Ιωνίας, αντέδρασε έντονα στις προτάσεις της Συνδιάσκεψης του Μαρτίου 1922. Ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση στήριξη για να αναλάβει πρωτοβουλίες για την αυτονόμηση της Ιωνίας. Η ελληνική πλευρά αντιμετώπισε με σκεπτικισμό τις προτάσεις περί αυτονομίας. Η δε Αγγλία μάλλον απέρριπτε μια τέτοια ανεδαφική πρόταση. Οι προσπάθειες της «Άμυνας» σταμάτησαν το Μάιο του 1922. Τότε ακριβώς ξεκίνησε από τον Αρ. Στεργιάδη μια νέα προσπάθεια για να αρθεί το αδιέξοδο, η οποία αυτή τη φορά είχε την υποστήριξη της Αθήνας. Το σχέδιο προέβλεπε τη δημιουργία αυτόνομου «Μικρασιατικού Κράτους» κάτω από την φιλή επικυριαρχία του σουλτάνου. Το σχέδιο δεν βρήκε τη στήριξη που ανέμεναν οι εμπνευστές του από το λαό της Σμύρνης. Η τελική εγκατάλειψη του σχεδίου δεν έχει βέβαια σχέση με την αποδοχή του ή μη από τους κατοίκους της περιοχής αλλά με την απόρριψη του από τους Συμμάχους.

Η ύστατη προσπάθεια που έκανε η κυβέρνηση της Αθήνας για να αρθεί το αδιέξοδο ήταν η δήλωση ότι θα προχωρούσε στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Η ειρωνεία είναι ότι λίγο πριν το οριστικό τέλος της Μεγάλης Ιδέας, η Κωνσταντινούπολη, το κατεξοχήν αυτό σύμβολο του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού, δεν ήταν παρά μια λύση απελπισίας, στην ουσία ένα τέχνασμα για να αποφευχθεί η απόλυτη καταστροφή. Τον Ιούλιο μεταφέρθηκαν από την περιοχή της Σμύρνης στο θρακικό μέτωπο στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες μαζί με τις ήδη υπάρχουσες στην ανατολική Θράκη, συγκρότησαν το Δ' Σώμα Στρατού. Η Αντάντ δεν πίστευε βέβαια ότι η Ελλάδα θα αποφάσιζε να πραγματοποιήσει επίθεση. Οι «λεονταρισμοί» της αποσκοπούσαν στο να πιάσουν τους Συμμάχους να επισπεύσουν τις διαπραγματεύσεις ειρήνης και φυσικά να δείξουν στην ελληνική κοινή γνώμη ότι γίνονταν προσπάθειες για τη λήξη του πολέμου. Ο μόνος που στήριζε αυτή την απόφαση, με έναν εμπνευσμένο λόγο στη Βουλή των Κοινοτήτων, ήταν ο «αμετανόητος» Λούντ Τζωρτζ. Το μόνο όμως

που κατάφερε, εκτός από το να ενθουσιάσει τους Έλληνες, ήταν να επισπεύσει τη γενική τουρκική αντεπίθεση στο μικρασιατικό μέτωπο.

Στις 13 Αυγούστου εκδηλώθηκε η αναμενόμενη τουρκική επίθεση στις θέσεις Αφιόν Καραχισάρ και Τουλού Μπουνάρ. Ο Κεμάλ είχε καταφέρει να συγκεντρώσει τελικά περίπου 120.000 άνδρες, πάνω από 300 πολυβόλα και περίπου 50 αεροπλάνα. Μέσα σε μια ημέρα τα στρατεύματα του, σε συνδυασμό με τους σφοδρούς βομβαρδισμούς εναντίον των ελληνικών θέσεων από το τουρκικό πυροβολικό, πέτυχαν να διασπάσουν την ελληνική αμυντική γραμμή. Αμέσως μετά άρχισε η γενική υποχώρηση του ελληνικού στρατού που έλαβε άτακτο χαρακτήρα, με εξαίρεση τα τμήματα του συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα, που η υποχώρηση τους προς τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας εκτελέστηκε με παραδειγματική τάξη. Ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας εγκαταλείφθηκε στην τύχη του και στην εκδικητική μανία των κεμαλικών στρατευμάτων. Στις 26 Αυγούστου ολοκληρώθηκε η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη και την επομένη έμπαινε στην πόλη ο τουρκικός. Στις 31 Αυγούστου οι ελληνικές και οι αρμενικές συνοικίες της Σμύρνης παραδόθηκαν στις φλόγες, ενώ οι κάτοικοι τους αναζητούσαν απεγνωσμένα τρόπο διαφυγής προς το Αιγαίο για να γλιτώσουν από την ωμή βία των Τούρκων. Τα συμμαχικά πλοία τηρούσαν αυστηρή ουδετερότητα.

Αν όμως η Μικρά Ασία είχε χαθεί οριστικά, η ανατολική Θράκη αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης ανάμεσα στον Κεμάλ και στην Αντάντ. Ο τούρκος ηγέτης διαμήνυσε στους Συμμάχους ότι η σύγκρουση μεταξύ του συμμαχικού και του τουρκικού στρατού θα μπορούσε να αποφευχθεί αν παρέδιδαν την ανατολική Θράκη. Η Αγγλία, που προτιμούσε την ελληνική παρουσία στην περιοχή για να μη βρεθεί περικυκλωμένη από τους τούρκους εθνικιστές στα Στενά, έδωσε σκληρό αγώνα για να μη γίνει αποδεκτή η απαίτηση του Κεμάλ. Η Γαλλία και η Ιταλία όμως δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να συγκρουσθούν με την κεμαλική Τουρκία γι' αυτό το ζήτημα.

Η κυβέρνηση Ν. Τριανταφυλλάκου, που μετά την κατάρρευση του μετώπου διαδέχθηκε την κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη, δεν έφερε αντιρρήσεις στην απόφαση των Δυνάμεων. Δύο εβδομάδες αργότερα εκδηλώθηκε στρατιωτικό κίνημα από τις μονάδες που είχαν διαπεραιωθεί στη Χίο και τη Μυτιλήνη. Ενώ στην Αθήνα συστήθηκε επαναστατική επιτροπή, με πρωτεργάτη τον βενιζελικό, απόστρατο τότε, υποστράτηγο Θ. Πάγκαλο, η οποία διέταξε συλλήψεις αντιβενιζελικών πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων ως υπευθύνων για την ήττα. Επικεφαλής του στρατιωτικού κινήματος ήταν οι συνταγματάρχες Ν. Πλαστήρας και Στ. Γονατάς, οι οποίοι, μόλις έφθασαν στην Αθήνα, απαίτησαν την άμεση παραίτηση του Κωνσταντίνου, υπέρ του διαδόχου Γεωργίου, τη διάλυση της βουλής και διορισμό κυβέρνησης της εμπιστοσύνης της Αντάντ. Το στρατιωτικό καθεστώς, μετά από συστάσεις του Βενιζέλου δέχθηκε, την απόφαση να εκκενωθεί η ανατολική Θράκη. Συμμορφώθηκε δηλαδή με τη συμμαχική απόφαση για λόγους πολιτικούς και όχι στρατιωτικούς· για να μη συγκρουσθεί

η Αγγλία με την κεμαλική Τουρκία. Μετά την ανακωχή που υπογράφηκε στα Μουδανιά στις 28 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου, ο ελληνικός στρατός αποχώρησε από την ανατολική Θράκη, ενώ διακόσιες και πλέον χιλιάδες πρόσφυγες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον τόπο τους με προορισμό το ελληνικό έδαφος στη δυτική όχθη του Έβρου.

Ο Κωνσταντίνος αναχώρησε από την Ελλάδα, στις 30 Σεπτεμβρίου, για το Παλέρμο, όπου και πέθανε λίγο αργότερα. Το πρώτο μέλημα της επαναστατικής κυβέρνησης ήταν η τιμωρία των υπευθύνων της ήττας. Τα μεσαία και τα κατώτερα στελέχη του στρατού, οι πρόσφυγες και η οργισμένη κοινή γνώμη, όπως γίνεται συνήθως μετά από μεγάλες εθνικές καταστροφές, ζητούσαν να αποδοθούν ευθύνες και να τιμωρηθούν οι ένοχοι. Οι ένοχοι της καταστροφής είχαν ήδη βρεθεί στα πρόσωπα του διοικητή της Στρατιάς Μικράς Ασίας Γ. Χατζηανέστη, των πρώην πρωθυπουργών που ανέλαβαν την εξουσία μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου, Δ. Γούναρη, Ν. Στράτου και Π. Πρωτοπαπαδάκη, των πρώην υπουργών Γ. Μπαλτατζή και Ν. Θεοτόκη και των στρατιωτικών, Μιχ. Γούδα και Ξ. Στρατηγού, που είχαν διατελέσει υπουργοί αντιβενιζελικών κυβερνήσεων. Παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας». Κατηγορήθηκαν ότι «εκουσίως και εκ προθέσεως υπεστήριξαν την εισβολή ξένων στρατευμάτων [...] εις την επικράτειαν του βασιλείου».

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παραπομπή των κατηγορουμένων στο στρατοδικείο ήταν πράξη «εθνικής σκοπιμότητας», όπως άλλωστε παραδέχτηκε και ένας από τους βασικούς συντελεστές της παραπομπής τους, ο Θ. Πάγκαλος. Το κατηγορητήριο ήταν τυπικά αστήρικτο, γιατί η περιοχή της Μικράς Ασίας δεν ήταν ελληνικό έδαφος ούτε σύμφωνα με το ελληνικό ούτε σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο· η περιβόητη εντολή για την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία και η Συνθήκη των Σεβρών δεν σήμαιναν ότι τα εδάφη αυτά είχαν προσαρτηθεί στην ελληνική επικράτεια. Επιπλέον, κατά την ακροαματική διαδικασία, δεν προέκυψε η έννοια του δόλου των κατηγορουμένων. Η κοινή γνώμη είχε όμως ανάγκη να βρει υπαίτιους της καταστροφής και, όπως συνήθως, η «προδοσία» ήταν η καλύτερος τρόπος για να βιώσουν οι Έλληνες πιο ανώδυνα τη μεγάλη τους ήττα.

Κατά τη διάρκεια της δίκης, ο κατήγορος προσπαθούσε να αποδείξει αφενός μεν τη στρατιωτική ευθύνη για την κατάρρευση του μετώπου και αφετέρου ότι η θέση αδυναμίας στην οποία περιήλθε η Ελλάδα οφειλόταν αποκλειστικά στην απομόνωση της από την Αντάντ. Προκύπτει μάλιστα, από τη διαδικασία, ότι και από την πλευρά της κατηγορίας, αλλά και της υπεράσπισης, (η οποία φαίνεται πως ξεχνούσε τις απόψεις των κατηγορουμένων κατά τη διάρκεια του Διχασμού) δεν αμφισβητήθηκε ούτε κατ' ελάχιστον η θέση των συμμαχικών Δυνάμεων απέναντι στα ελληνικά συμφέροντα. Το σύνολο της πολιτικής ηγεσίας υιοθετούσε την άποψη ότι χωρίς τις Δυνάμεις η Ελλάδα δεν ήταν «σοβαρόν έθνος». Εξάλλου μία από τις κυριότερες κατηγορίες εναντίον των «υπευθύνων» της ήττας, ήταν η «αυτοτελειακή»

Η ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΕΞΙ

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την ταπεινωτική ήττα των Ελλήνων, εκδηλώθηκε στρατιωτικό κίνημα, με πρωτεργάτες τους συνταγματάρχες Νικόλαο Πλαστήρα και Στυλιανό Γονατά, το οποίο επικράτησε στις 14 Σεπτεμβρίου 1922, αμέσως μετά την άφιξη των κινηματιών στην Αθήνα. Πριν καν φτάσουν οι δυνάμεις των επαναστατών, στην πρωτεύουσα είχε σχηματιστεί προσωρινή επαναστατική επιτροπή, με πρωτεργάτη τον απόστρατο βενιζελικό υποστράτηγο Θ. Πάγκαλο. Το κίνημα πολύ γρήγορα εξελίχθηκε σε δικτατορία. Ωστόσο, παρά τις εξαγγελίες της, η κυβέρνηση δεν κατάφερε να μείνει «άχρους» και «υπεράνω κομμάτων». Η πολιτική της πήρε το χαρακτήρα «ξεκαθαρίσματος λογαριασμών» με τους αντιβενιζελικούς. Κομβικό σημείο σε αυτή την εξέλιξη ήταν η δίκη και η εκτέλεση των «υπευθύνων» της καταστροφής.

Παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας» ο διοικητής της Στρατιάς Μικρός Ασίας Γ. Χατζηανέστης, οι πρώην πρωθυπουργοί Δ. Γούναρης, Π. Πρωτοπαπαδάκης και Ν. Στράτος, οι υπουργοί Γ. Μπαλατζής και Ν. Θεοτόκης, και οι στρατιωτικοί Ξ. Στρατηγός και Μιχ. Γούδας. Κατηγορήθηκαν ότι «εκουσίως και εκ προθέσεως υπεστήριξαν την εισβολή ξένων στρατευμάτων [...] εις την επικράτειαν του βασιλείου» και ότι αγνόησαν τις προειδοποιήσεις της Αντάντ ως προς τις συνέπειες που είχε για την Ελλάδα, η επιστροφή του Κωνσταντίνου. Την προεδρία του στρατοδικείου ανέλαβε ο υποστράτηγος Α. Οθωνάιος. Η δίκη διήρκεσε από τις 31 Οκτωβρίου έως τις 15 Νοεμβρίου και δεν διακόπηκε ούτε μετά τη σοβαρή ασθένεια του Γούναρη, ο οποίος χρειάστηκε να μεταφερθεί σε κλινική της Αθήνας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν μια δίκη πολιτικής σκοπιμότητας, πράγμα που παραδέχτηκε αργότερα και ο ίδιος ο Πάγκαλος. Άλλωστε, η κυριότερη κατηγορία, ότι οι κατηγορούμενοι παρέδωσαν ελληνικό έδαφος στον εχθρό, δεν είχε νομικά ερείσματα, εφόσον η κατεχόμενη από τον ελληνικό στρατό περιοχή της δυτικής Μικρός Ασίας δεν ήταν ελληνικό έδαφος ούτε κατά το διεθνές ούτε κατά το ελληνικό Δίκαιο. Επίσης από κανένα στοιχείο της ακροαματικής διαδικασίας δεν προέκυψε η έννοια του δόλου των κατηγορουμένων. Έπρεπε, όμως, να δοθεί απάντηση στην οργανωμένη κοινή γνώμη και κυρίως στο στρατεύμα στο ερώτημα «τις πταίει». Έπρεπε να βρεθούν συγκεκριμένοι υπαίτιοι της καταστροφής, και η «προδοσία» ήταν ο καλύτερος τρόπος για να αφομοιώσουν οι Έλληνες τη μεγάλη τους ήττα.

Κατά τη διάρκεια της δίκης οι κατηγοροί προσπάθησαν να αποδείξουν, αφενός ότι την ευθύνη για την κατάρρευση του μετώπου είχε αποκλειστικά η ηγεσία των ελληνικών δυνάμεων υπό τον αρχιστράτηγο Χατζηανέστη και αφετέρου ότι η δεινή πολιτική και στρατιωτική θέση στην οποία περιήλθε η Ελλάδα οφειλόταν στην επιστροφή του Κωνσταντίνου και στην

πολιτική που υιοθέτησε ο Κωνσταντίνος μετά το Νοέμβριο του 1920.

Η απόφαση του στρατοδικείου (15/28 Νοεμβρίου) έκρινε ενόχους όλους του κατηγορουμένους και καταδίκασε παμψηφεί σε θάνατο όλους, πλην των Μ. Γούδα και Ξ. Στρατηγού που καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά. Η απόφαση εκτελέστηκε την επόμενη ημέρα. Η Αγγλία, από την αρχή αντίθετη με την εκτέλεση των κατηγορουμένων, απέσυρε αμέσως τον πρεσβευτή της. Μετά τις εκτελέσεις εξάλλου έφτασε τηλεγράφημα του Βενιζέλου, ο οποίος είχε κρατήσει ουδέτερη στάση, όπου επισήμαινε στην κυβέρνηση ότι, εάν εκτελείτο η απόφαση του στρατοδικείου, θα καθιστούσε τη θέση του στη Διεθνή Συνδιάσκεψη της Λωζάννης, όπου βρισκόταν, «δυσχερή»²⁸.

28. Γ. Γιαννουλόπουλος, «Η επανάσταση του 1922, η δίκη των Εξ και η Συνθήκη της Λωζάν-

απομάκρυνση από την Αντάντ. Το ενδιαφέρον είναι ότι η υπεράσπιση κινήθηκε στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο με τη ν κατηγορία όσον αφορά τις σχέσεις Ελλάδας-Αντάντ, παραδεχόμενη την ταύτιση των ελληνικών συμφερόντων με αυτά των Συμμάχων, ενώ προσπάθησε να ανακρούσει με καθαρά στρατιωτικά επιχειρήματα το πρώτο σκέλος της κατηγορίας. Για την απόφαση του στρατοδικείου κανείς δεν αμφέβαλλε. Από την αρχή όλοι γνώριζαν **ότι** θα ήταν καταδικαστική, μολονότι ο πρεσβευτής της Αγγλίας πίεζε με κάθε τρόπο για να αποφευχθεί η θανατική ποινή. Οι πιέσεις της Αγγλίας δημιούργησαν σύγχυση στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε, λίγες ημέρες αργότερα, από νέα με πρωθυπουργό τον Γονατά. Το ίδιο διάστημα στη Λωζάννη, ο λόρδος Κώρσον ικέτευε τον Βενιζέλο, που βρισκόταν εκεί για να αντιπροσωπεύσει την Ελλάδα στη συνδιάσκεψη ειρήνης, να αποτρέψει τις εκτελέσεις των κατηγορουμένων, ενώ παράλληλα ερχόταν στην Ελλάδα ο προσωπικός φίλος του Βενιζέλου αντιπλοίαρχος Τζ. Τάλμποτ για να παρέμβει προκειμένου να ματαιωθούν οι θανατικές καταδίκες.

Το πρωί της 15ης Νοεμβρίου ο πρόεδρος του στρατοδικείου ανακοίνωσε την απόφαση. Και οι οκτώ κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας. Οι Γούναρης, Πρωτοπαπαδάκης, Ετράτος, Μπαλατζής, Θεοτόκης και Χατζηανέστης καταδικάστηκαν εις θάνατον και οι Στρατηγός και Γούδας σε ισόβια δεσμά. Η απόφαση του στρατοδικείου εκτελέστηκε λίγες ώρες αργότερα. Αμέσως μετά έφτασε στην Αθήνα ο Τάλμποτ και την ίδια μέρα αναχωρούσε ο άγγλος πρεσβευτής, ενώ η κυβέρνηση λάμβανε τηλεγράφημα του Βενιζέλου που της επισήμαινε τους κινδύνους της διπλωματικής απομόνωσης της Ελλάδας, τονίζοντας ότι σε περίπτωση εκτελέσεων, η θέση του στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης «θα καθίστατο δυσχερής». Πάντως είναι αμφίβολο αν ακόμη και οι έγκαιρες παρεμβάσεις του Βενιζέλου και του Τάλμποτ θα μπορούσαν να αλλάξουν την ειλημμένη απόφαση της εκτέλεσης. Όπως έγραψε το Ελεύθερον Βήμα στις 17 Νοεμβρίου: «του Ελληνισμού η σκληρότατη Ειμαρμένη ηξίωσε την θυσίαν».

Ως πράξη σκοπιμότητας, η τιμωρία των «ενόχων» της καταστροφής, που βρέθηκαν στα πρόσωπα των έξι εκτελεσθέντων, πέτυχε απόλυτα το σκοπό της. Η δίκη και η εκτέλεση ικανοποίησαν το κοινό αίσθημα και αποσόβησαν τον κίνδυνο περαιτέρω αναταραχών στο λαό και κυρίως στο στράτευμα, επιτρέποντας την άμεση ανασυγκρότηση του στον Έβρο, χάρη στις προσπάθειες του Πάγκαλου. Ο στρατός μάλιστα βγήκε ακόμη περισσότερο ωφελιμένας γιατί, ουσιαστικά, η δίκη πέτυχε να αποδώσει ευθύνες, κυρίως, σε πολιτικούς. Η αντιβενιζελική παράταξη όμως, και όλοι οι μετέπειτα πολιτικοί μετασχηματισμοί της, δεν αναγνώρισαν ποτέ την πολιτική αναγκαιότητα της δίκης και των εκτελέσεων. Η πράξη αυτή στοίχισε τη μνήμη της και καθόρισε τη στάση της απέναντι σε αυτούς που θεωρούσε υπεύθυνους του «ερατώδους εγκλήματος», ενώ μέχρι και σήμερα αναζητά τη δικαίωση των θυμάτων.

Η Συνθήκη της Λωζάννης, μετά τα όσα συνέβησαν, θεωρήθηκε για την ηττημένη Ελλάδα ως η καλύτερη δυνατή λύση. Οι αποφάσεις της προέβλεπαν την ευνοϊκή ρύθμιση του ζητήματος της δυτικής Θράκης, και των νησιών του Αιγαίου, που εκκρεμούσε από τους Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ η Ίμβρος και η Τένεδος παραχωρούνταν στην Τουρκία. Η Συνθήκη της Λωζάννης όμως περικλείει και την επώδυνη συμφωνία για την ανταλλαγή των πληθυσμών, βάζοντας με τραγική ειρωνεία τέλος στη Μεγάλη Ιδέα. Η Ελλάδα αναγκαζόταν, μέσα στα οριστικά πλέον σύνορα της, να δεχθεί και να αφομοιώσει τους πληθυσμούς της «γης της επαγγελίας» στην οποία ονειρευόταν να επεκταθεί.

νης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, τ. ΙΕ, σ.256-259